

BODROGI FERENC MÁTÉ

Bajza József és az Aurora pénze

(az Aurora-pör „hatalom-gazdasági” olvasata és a bajzai lélek)*

Az Aurora-pör rövidebb és hosszabb változata

Az úgynevezett Aurora-pör Kisfaludy Károly 1830-as halála után az Aurora. Hazai Almanach utódlása kapcsán bontakozott ki, s érte el tetőpontját 1834-ben. Az 1831-es évre szóló szépirodalmi évkönyv az addigi szerkesztő, Kisfaludy Károly neve alatt jelent meg, tulajdonképpen „posztumus” jelleggel. Ezt követően Bajza József adja ki az 1832-es és 1833-as Aurorát a Trattner-Károlyi nyomdánál, az 1834. évre szóló kötetet azonban átviszi ifjabb Kilián Györgyhöz, mire Trattner-Károlyi István Szemere Pált kéri fel a szerkesztésre, aki szintén kiad arra az évre egy Aurorát. Ez a következő évben megismétlődik, ugyanazokkal a szerkesztőkkel és kiadókkal, miközben az ellenérdekelt felek kölcsönösen igényt tartanak az „igazi” Aurora feletti tulajdonjogra, s álláspontjaiknak polemikus közleményekben adnak helyet. Ez a rövidebb verzió.

A hosszabb és a legutóbbi időkig domináns változat szerint Szemere Pál Horvát Istvánnal összefogva próbálja „megbénítani” Kisfaludy Károly örökségének Bajza általi, méltó folytatását. Ám Bajza felveszi az „odadobott kesztyűt”, és „félelmetes debatterként”, mesteri dialektikájával „tönkreveri” ellenfelét, méghozzá a jog és a nemesi gondolkodás „félített birodalmában”.¹ Szemere Pál eleve az „elvetélt tehetség irígységével” szemléli Bajza sikereit, kritikai erejét, becsvágya pedig a Kisfaludy halálával megüresedett irodalmi vezérség felé ösztökéli. „Elvakultságában” arra határozza el magát, hogy „ellen-Aurorát” ad ki. Bajza, aki egyszerre szerkeszti az Aurorát és a Kritikai Lapokat,² ezután sikraszáll az írói szabadságjogok védelmében, s támadást indít a „pseudo-Aurora” ellen. Bajza elhatározza tehát, hogy „móresre tanítja”, s „kioktatja” a kiadót és szövetségeseit az írói alkotás tiszteletéről. A pör Bajza „fényes erkölcsi diadalával” végződik.³ Bajza ugyanakkor a pénz hatalmával is szembeszáll, hiszen az Aurora-pör kiváltó oka tulajdonképpen *anyagi* természetű: „összeütközés a csak nyereségre figyelő, lelkiismeretlen, papíron, kötetesen, metszeteken nyereszkeskedő kiadó s az irodalom és közönség igényeit védelmező szerkesztő között.”⁴

* A dolgozat „A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana” Lendület-kutatócsoport kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

¹ FENYŐ István, *Pör Horvát Istvánnal = A magyar sajtó története*, I., főszerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1979. <https://mek.oszk.hu/04700/04727/html/143.html> (Letöltés ideje: 2021. június 21.)

² „[Amely] megtöri irodalmunkban minden irodalmon kívüli tekintély, rang vagy éppen előjog feudális hagyományát”. FENYŐ István, *Az irodalom republikájáért: Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830*, Bp., Akadémiai, 1976, 11.

³ FENYŐ István, *Az Aurora: Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*, Bp., Akadémiai, 1955, 100–101.

⁴ TÓTH Dezső, *Bevezetés = BAJZA József Válogatott Művei*, kiad. BÓKA László et al., Bp., Szépirodalmi, 1959, 25.

Ahogy a „ragyogóan érvelő, metsző logikájú”⁵ Bajza a pár évvel korábban lejátszódó Conversations-lexikoni pörben az „írói köztársaság” demokratizmusát védte, éppúgy védi meg harcát az „írói toll függetlenségéért” az Aurora-pörben.⁶ A Kritikai Lapok hasábjain lezajlott harmadik legjelentősebb pör ismét az irodalmi élet elevevébe vág. Olyan problémát feszeget, amelyről „a Corpus Juris eladdig mit sem tudott”, s melynek megoldását az irodalmi élet egyre differenciáltabb gyakorlata égetően szükségessé tett: az *írói tulajdonjog* mibenlétének tisztázását. „A Kisfaludy Károly örökébe lépett, Aurorát szerkesztő, mégis bitorlással vádolt Bajza nemcsak dokumentumokkal, éles logikával védte magát, de kifejtette az »elmeszüleményi jussok és tulajdonok törvényének« nálunk ismeretlen egész »filozófiáját«, tudva mindvégig, hogy nem pusztán személyes ügyben harcol.”⁷ Bajza e hagyomány szerint a „feudális béklyóiból kibontakozó” irodalmi élet egy-egy fontos elvi kérdését tisztázza, a „polgárosult irodalmi morálnak” útját egyengetve, „kíméletlenül összezúzva a nagy átalakulás korszakában mindent, ami a régít képviselte a bontakozó újjal szemben”.⁸ A Pyrker-pör az öreg Kazinczy arisztokratizmusát és kozmopolitizmusát támadja, a Conversations-pör az irodalom és tudomány világát kívánja függetleníteni a „feudális tekintélyi elvtől” és „irodalmi respublikát” óhajt teremteni, az Aurora-pör pedig tehát az írói tulajdonjog kérdését egyértelműsíti.⁹ Emelve a tétet: „A lexikon pörben Bajza a fontos és sürgetően időszerű magyar nyelvű lexikon előkészületeit a hanyag, hozzá nem értő konzervatív szellem miatt bírálja; a Pyrker-vitában az idős Kazinczy szembesül a fiatal nemzedék hazafias, demokratikus szemléletével; az Aurora-pör – először a magyar irodalom történetében – tisztázza a szerzői jog, az írói tulajdon addig bizonytalanul kezelt fogalmait. Valamennyi Bajza pályájának és a *magyar irodalomtörténetnek egy-egy fontos, emlékezetes állomása.*”¹⁰

Láthatóan „pörök” szabályos rendje bontakozik itt ki a szakmai kommentárookban – egészen Bajza korabeli szólamával azonosulva –, amelyek egy-egy fontos stációját képezik a korszakváltásnak. A legmeggyőzőbb, legkidolgozottabb alternatív értelmezési kontextusa eleddig a Conversation-pörnek alakult ki az újabb irodalomtörténeti kutatásokban. A vizsgálati eredmények pedig igen hasonló összképet rajzolnak ki, mint amilyenben az Aurora-pör „hatalom-gazdasági” újraszituálása is a leginkább elvégezhetőnek tűnik. Arról nem beszélve, hogy ráadásul ezek az újabb szakmai kommentárok intenzíven tematizálják is mindazt, amit majd „bajzai léleknek” nevezünk.

⁵ FENYŐ, *Az irodalom respublikájáért, i. m.*, 371.

⁶ FENYŐ, *Az Aurora, i. m.*, 102.

⁷ TÓTH, *i. m.*, 21.

⁸ *Uo.*, 19.

⁹ TÓTH Dezső, *A tanulmányíró és a Kritikai Lapok szerkesztője = A magyar irodalom története, III.*, főszerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965. <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/03/310.html> (Letöltés ideje: 2021. június 21.)

¹⁰ SZALAI Anna, *Jegyzetek = Tollharcok: Irodalmi és színházi viták 1830–1847*, kiad. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi, 1981, 563. (kiemelés tőlem)

A Conversation-pör innen

Wigand Ottó pesti könyvkiadó a német *Brockhaus Lexikon* magyar változatát kívánja megjelentetni, mely terv kétlapnyi felhívása, majd később a közszemlére bocsátott próbaszócikkek Bajza és társai körében heves ellenérzéseket váltanak ki. Támadják, mert szerintük a munka gondatlan, a szócikkek felkészületlenségről és átgondolatlanságról adnak számot, mert a kiadó mindezzel csupán nyereszkedni akar, mert a szerzőgárda névsora egyrészt nem nyilvános, másrészt a tudottak személyét illetően komoly szakmai fenntartások fogalmazhatóak meg, s mert a szerkesztő világosan nem neveztetik meg, sőt egyenesen bujkál. A pöranyagot felhívások, szócikkmutatványok, nyilvános kritikák és feleletek, valamint magánlevelek mintázzák, melyek szötteéséből a feltételezett szerkesztő, Döbrentei Gábor, fegyvertársa Dessewffy József, és természetesen Bajza írásai emelkednek ki, különösen Dessewffy Bajzának szóló cikke, s Bajza erre adott válasza.

Az előzőekben már megidézett irodalomtörténeti munkák lényegében ugyanabból a perspektívából rekonstruálják és értékelik a pör lefolyását. 1830-ban Bajzaék tehát alaposan megbírálják a pusztán kereskedelmi üzletnek tekintett lexikontervet. A sértett Döbrentei gőgösen válaszol, szokványos nemesi érveket sorakoztat föl, s több alázatos tiszteletre inti vitapartnereit. Bajza, érzékelve az „önmagasztaló illuzionizmust”, élesen elhatárolja az alkotó munka körét a társadalmi életben betöltött szereptől, rangtól és kiváltságoktól. Öntudatosan vállalja, hogy tervszerűen csoportot formálnak: a párt fogalma először nála hangzik fel pozitív minősítő elvként a magyar irodalomban. A közönség elébe kívánja tárni, hogyan lehet küzdeni az alkotmányos jogokért, tevékenységében megjeleníti a képviselői rendszert, a „polgári parlamentarizmust”. Olyan világot szeretne, melyben az alkotó individualitás fölött nem rendelkezhet semmiféle önkényes hatalom, s ahol ez az individualitás maga is részese a közösség hatalmának. Dessewffy grófnak írt válaszában hangzik el az egész vita legfontosabb eredménye, az „írói reszpublika” kinyilvánítása, mely nincs tekintettel a művészetek szférájában a születési előjogokra.¹¹

A Conversation-pör tehát az a polémia, melyben az irodalmi és politikai „konzervativizmus”, a hozzá nem értés és üzleti mohóság kerül szembe egy új nemzedék „reszpublikájával”. Az irodalmi köztársaság e programjának lényege pedig tulajdonképpen ez: függetleníteni, elhatárolni az irodalmi életet a „feudális tekintélyi elvtől”, az előjogoktól; az irodalmi és közélet kettéválasztása, felszabadítása a „kegyúri patronálás” alól, a hierarchikus, arisztokratikus társadalom tekintélytiszteelő erkölcsé alól, a Döbrentei uraságok, Dessewffy grófok uralma alól, mivel a *Ráción*, az *Észen* kívül nincsen más tekintély.¹² Bajza mottószerű felkiáltásával: „Jaj akkor a magyar literatúrának, jaj az ész kultúrájának egész egyetemleg, ha felette mágnási kény diktátorkodik,

¹¹ FENYŐ István, *Bajza József politikai értékvilága*, It, 2003/4, 517–520.

¹² TÓTH, i. m., 20–23.

ha az igazság őszinte szavát hatalomharcai révén hatalomszó harsoghatja le.”¹³ Jól láthatóan előttünk áll a *polgári egyenlőség* gondolata, többek között a haladás–maradiság, arisztokratizmus–demokratizmus (klasszicizmus–romantika) hasításaiban, korszakküszöb-jelleggel: 1830 korszakhatár. S nem mellékesen az sem kétséges, hogy „Bajza és vele az aurorások győztek Döbrentei és Dessewffy fölött.”¹⁴

Mindez legszebben Bajza Dessewffynek írt válaszában artikulálódik az illető irodalomtörténeti diskurzus szerint. Abban a bátor írásban, amely *megsemmisíti* a grófot.¹⁵ Bajza meg akarja leckéztetni szimbolikus címzettjét: „[f]egyvereimet úgy fogom használni, hogy *grófoknak* szolgáljon tanulságul.”¹⁶ Dessewffy hányaveti hangú, lekicsinylően gúnyolódó, a „régvi világ” paszkvillusaira emlékeztető vitairatára Bajza olyan választ ad, hogy az „káromkodott kínjában”,¹⁷ „iszonyú haraggal”¹⁸ hagyva el Pestet. Bajza már „hallatlan” bátorságával is megragadja az olvasót, hiszen egy „nincstelen értelmiségi” száll itt szembe az egyik legtekintélyesebb országgyűlési követtel, az irodalmi életben alig ismert név a negyvenesztendős pályára visszatekintő íróval, mecénással, főszerkesztővel – a polgárosodás jegyében.¹⁹

A Conversation-pör onnan

Dávidházi Péter az előzőekkel szöges ellentétben már 1984-es tanulmányában rámutat, hogy nincsen meggyőző filológiai bizonyíték arra, miszerint a megtámadott Döbrentei Dessewffyvel mint gróffal akarta volna elhallgattatni Bajzát, vagy hogy maga Dessewffy mágnási rangját vetette volna be a polémiában, hacsak Bajza „ékesszóló, de magalapozatlan” feltételezését annak nem vesszük. Dessewffy vitriolos hangú vitairatának sem stílusa, sem fiktív beszédhelyzete nem támogatja az alacsonyabb rangút leparancsoló gróf mítoszát, legföljebb a tapasztalt érett kor és az elbizakodottan heveskedő fiatalság olyan szembeállításával kíván szarkasztikus éllel hatni, mely még az önkritika alázatát sem nélkülözi. Bajza válaszában „képzeltetlen sikere” pedig gyanúsán csak a Bajza-tábor, azon belül is a legfőbb szövetségés Toldy Ferenc írásaiban van ekként

¹³ BAJZA József, *Észrevételek a Conversations-Lexikoni pörhöz gr. Dessewffy József ellen* [Kritikai Lapok, 1830] = *Tollharcok, i. m.*, 100.

¹⁴ FÁBRI Anna, *Az irodalom magánélete: Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*, Bp., Magvető, 1987, 465.

¹⁵ TÓTH, *i. m.*, 20.

¹⁶ Bajza József – Kazinczy Ferenchez, 1830. július 6. = *Tollharcok, i. m.*, 92.

¹⁷ TÓTH, *i. m.*, 23.

¹⁸ FENYŐ, *Bajza József politikai értékvilága, i. m.*, 518.

¹⁹ Uo. Vö. „Bajza válasza egyenesen megsemmisítő, s az igazsághoz tartozik, hogy érvelése tiszta, ellentétben Dessewffy kapkodó írásával, s érvei ugyan személyhez szólóak, de egyben általános észrevételeket és követeléseket is megfogalmaznak. [...] És éppen a gróf akaratlan segítségével, azzal, hogy ez alkalmat nyújtott e válasz elkészítésére, jut el oda, hogy most már országos tekintély lesz, egy olyan irány képviselője, amelyé a jövő: a polgárosulás.” FÁBRI, *i. m.*, 464.

megörökítve. Az olvasatot, mely szerint Dessewffynek tekintélyvel alapuló támadását Bajza hajlíthatatlan bátorsággal verte vissza, az illető szövegek tehát nemigen igazolják – állítja Dávidházi.²⁰ Bajza ugyanakkor filológiailag bizonyíthatóan már akkor készül e (viszont)támadással, amikor még Dessewffy konkrét szövegét nem is olvasta. Arról nem beszélve, hogy mindaz, amit Bajza e pörben kinyilvánított az írástudók republikájáról, éppen Dessewffynek nem volt új: minderről beszélt már 1810-ben, 1819-ben is, de ugyanez mondható el Döbrenteiről is, aki szintén jóval 1830 előtt, már 1818-ban ír egyik Erdélyi Muzéumbeli cikkében a „tudósok republicájáról” – vagyis amikor Bajza az irodalmi köztársaság gondolatával oktatja őket, semmi olyat nem mond, amit ők már korábban ne vallottak volna.²¹

T. Erdélyi Ilona más típusú kontextualizálást végez, amely mindazonáltal jól kiegészíti, támogatja az előbbi távlatot. Döbrentei Gábor tudatosan kiszemelt áldozatként azonosítódik itt, direkt módon mitikussá növesztve nagy ellenfélként, akit „tönkre kell tenni”.²² Toldy és Bajza egyaránt azt a riválist látják ugyanis Döbrenteiben, aki Toldy mellett szintén aspirált a Tudós Társaság titoknoki tisztjére, vagyis az akadémiai titkári állásra, mely státusz érdekérvényesítő presztízse és kultúrpolitikai hatalmi töltete mindegyikük számára világos volt.²³ Mint T. Erdélyi rámutat, Bajza mozgatja a szálat e pörben is, mely ilyenképpen kezdetben leginkább egy Döbrentei elleni hajsza: de Bajza ismeri fel a saját szövetséges kiadó, illetve a lexikont kiadni készülő Wigand közötti torzsalkodásban rejlő lehetőséget is. Idővel aztán azt is egyre inkább átlátják egészen közeli bizalmasokként, hogy az akkori irodalmi élet vezére, Kisfaludy Károly veszedelmesen közeledő halála után „légüres tér” alakulhat ki, amelyet kihasználhatnak. A programot 1830 tájékán efféle tételmondatokban fogalmazzák meg egymásnak: „már most ki kell tűznünk a zászlót s világosan clubot formálnunk”.²⁴ Folyóiratuk, a Kritikai Lapok helyzetbe hozásának stratégiája szintén elég egyértelmű: „az első kötetbe a nagy hírűeket kell bántanunk, hogy a dolog lármát okozzon”.²⁵ A Conversation-pör mozgatója ebben a kontextusban – egy korabeli cenzor, Ochtinay Antal szóhasználatát, meglátását kölcsönvéve – egyértelműen a „kenyér- és hírnévirigység”: a fizetéssel és hatalommal járó pozíciók megszerzése, az „enhaszon”, egyáltalán, a haszon. Mert

²⁰ „[T]ekintélyvel alapulónak legföljebb a ránk hagyományozott beállítás láttathatja velünk, mely a pört mindmáig a Bajza által konstruált olvasatban, általa sugallt értelmezésben akarná megörökíteni.” DÁVIDHÁZI Péter, *Kritikatörténet és filológia: Szöveggyűjtemény A magyar kritika évszázadaiból*, ItK, 1984/4, 502–504.

²¹ Bajza mindazonáltal, mondja Dávidházi, sikeresen alakítja ki a pör eszmei ellentéteinek, minősítő szereposztásának dramaturgiáját, mely hatástörténetileg valóban győztes távlatként rögzített sokáig irodalomtörténeti jellegű torzításokat és megtévesztő értékítéleteket. *Vö. uo.*, 505.

²² T. ERDÉLYI Ilona, *Egy kései kiengesztelés kísérlete: Néhány megjegyzés a „Pyrker-pör” kapcsán*, ItK, 1996/5–6, 634.

²³ *Uo.*, 638.

²⁴ Bajza József – Toldy Ferencnek, Pest, 1830. március 1. = BAJZA József és TOLDY Ferenc *Levelezése*, kiad. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1969, 489.

²⁵ Bajza József – Toldy Ferencnek, Pest, 1829. augusztus 24. = *Uo.*, 468–469.

haszonnal járt a Kritikai Lapok első száma körüli „lárma” megteremtése, hasznos volt a korábbi irodalmi vezér (Kazinczy) tekintélyének elhomályosítása, illetve a német nyelvű városi irodalomfelvevő piac megtépázása a saját lehetőségtér optimalizálása érdekében a Pyrker-pörben. De hasznot hozott a sok látványos és attraktív polémia is, amelyek hírüket-nevüket öregbítették, megkerülhetetlenné téve őket a pályán, s végül hasznos volt a „club” hatalomátvételének többoldalú tudatosítása is a kulturális közvéleményben. A Conversation-pör sem az „irodalom respublicájának” újabb magyarországi fejlődési szakasza tehát, hanem egészen egyszerűen a „hatalom hasznos koncentrációja”.²⁶

Tóth Orsolya is azt emeli ki, hogy bár az „irodalom respublicája” elgondolás közhely, Bajza jó érzéssel ismeri fel a vita szimbolikus kiaknázhatóságát, a Conversation-pör tehát nem véletlenül középponti, sőt korszakképző esemény Toldy Ferenc nagy irodalomtörténeti narratíváiban. Rámutat, hogy tulajdonképpen senki nem tudta megmondani a korszakban, pontosan miért is indult meg a polémia, Kölcsey például „az ég tudja mi miatt indult” perről beszél.²⁷ Ez az olvasat azt emeli ki, hogy voltaképpen nincs is Döbrentei-tábor; vagyis a vádló manipulatív teremtett itt meg egy ellenkoalíciót, retorikai szónoklatok jelentésképzésében. Kiemeli, hogy Bajzáék is készültek lexikon kiadásával, hogy az induló Kritikai Lapok eladott példányszámait is hatékonyan növelte a „botrány”, s hogy Döbrentei titkári állását Toldy ellenében minden eszközzel szerették volna meghiúsítani.²⁸

Fekete Norbert meglátása is az, hogy Bajza régi intézményeket igyekezett feltámasztani – köztük a „Res Publica Litterariát” –, mondván, hogy az irodalmat függetleníteni kell a mindennapokban uralkodó társadalmi viszonyoktól, ám az illető csoport minden kijelentését a „karrierépítési törekvés” szempontjából is érdemes szemügyre venni.²⁹ Bajzáék minden elképzelésének olyan színezete van ugyanis, mely számukra pozíciót, hatalmat és vitapartnereket eredményezett. Mert ezen elvek lehetővé tették azt is, hogy a Kritikai Lapok ifjú, feltörekvő munkatársai szembeszállhassanak a kor meghatározó irodalmi szereplőivel, és azok tudatos ellehetetlenítésére, hátrányba hozására törekedjenek annak érdekében, hogy saját maguk karrierjét kiteljesítsék, hatalmi, gazdasági és irodalmi befolyásukat pedig maximalizálják.³⁰

A Conversation-pör legátfogóbb, egyben legfrissebb elemzése Vaderna Gáboré, aki kiemeli, hogy kevés olyan polemikus korszaka van a magyar irodalomtörténetnek, ahol az „elképesztő harci metaforika”, a fenyegetés, az erőszak ilyen mértékben uralná a

²⁶ T. ERDÉLYI, *i. m.*, 646. Még Szalai Anna is kiemeli, hogy Bajzáék a vitával párhuzamosan készültek az Akadémia meghódítására. Vö. *Tollharcok, i. m.*, 565.

²⁷ TÓTH Orsolya, *A Conversations-Lexikon-i pör és az írásos hagyomány = A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, szerk. TAKÁTS József, Bp., Kijárat, 2000, 89–90.

²⁸ *Uo.* A tanulmány számot vet többek között tehát a vita hatalmi és gazdasági értelmezési lehetőségeivel is, vagyis erősen figyel egyebek mellett azokra az aspektusokra is, hogy akár financiálisan, akár az intézményi feltételeket illetően milyen hasznuk származhatott Bajzáéknak e pörből.

²⁹ FEKETE Norbert, „Az éjjél’ titkaiba leplezett areopagusi tribunal”: *A névtelenség és az álnév mint az interkulturális kommunikáció eszköze a Kritikai Lapokban*, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 2015/1, 93.

³⁰ *Uo.*, 95.

beszédrendeket.³¹ Ő is hangsúlyozza, hogy az esemény szimbolikus határpontja lehetett „régis és új harcának”, a lezáruló klasszicizmussal szembehelyezett romantika indulásának, a feudalizmus és polgárság, a maradiság és haladás, a tekintélyelv és észérvek ellentételezéseinek, bár az oly sokat emlegetett publikum, az *opinio publica* bölcsessége ebből valószínűleg vajmi keveset látott. Ahogy nem látta azt sem, hogy az egymással szemben álló felek, miközben látszólag semmiben sem, azonközben szinte mindenben egyetértettek egymással.³² Dessewffy írása Vadernánál is pozitív minősítésű: szatíra, Bajza-paródia, amennyiben Bajza beszédmódjának ironizált, kifordított mása. Az egész szöveg az ő nyelvi fordulatait variálja, s már eleve a mottó is játékos párbeszédet létesít írásaival.³³

Bajza írásmódja, elemez tovább Vaderna, a szüntelen hiperbolizálás. Jellemző rá a körkörös, rá-ráfogó érveléstechnika, mely rendszerint higgadtan indul, majd mint-ha szükségszerű lenne, eljut a vitapartner konkrét személyi megtámadásáig, a heves *ad hominem* érvelésig.³⁴ A vitát jellemzően úgy próbálja áthangolni, mintha semleges kérdésekre érkeztek volna agresszív válaszok, s az ő pozíciója az igazság közelebről sosem pontosított oldalán állt volna mindvégig. Az „irodalom respublikáját” Dessewffy tulajdonított arisztokratizmusával, a mágnási kényt és diktátorkodást az *opinio publica* ítéletével szembeállítani mindenestre Vaderna szerint is retorikai „terelés”, melynek nincsen köze a konkrét Conversation-ügyhöz. Bajza hírhedt sorai a született arisztokrácia szellemi despotizmusa ellen teljességgel értelmezhetetlenek is Dessewffy számára, bennük egyszerűen nem ismer magára.³⁵ Bajza az olvasók meszszenenő manipulálásával koncepciózusan gyűjti rajongótáborát, növeli a felvevőpiacot, a minél kevesebb „*neutralis*” hozzáállás, a „*potioritas*” (többség) meghódítása, a „félelmetes *auctoritas*” kialakítása érdekében. A lexikon elleni támadás tehát „átgondolt manőverek sorozatának” tűnik e vizsgálódásban is, mely nem magáról a lexikonról szól, hanem a „harci tűz állandó életben tartása” egy tudománypolitikai stratégia része, mely az akadémiai pozíciókra figyel.³⁶ Az utólagos irodalomtörténeti beállítás

³¹ VADERNA GÁBOR, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Bp., Ráció, 2013, 327. Bajza a magyar literatúrát a „harc mezejévé” kívánja tenni, Döbrenteit „agyonverni”, „írva tönkre tenni”, Dessewffyt „öszve gázolni”, vele „valami szörnyűt csinálni”, „tüzes harcot” támasztani stb. (ezeket idézi: VADERNA, *i. m.*, 327, 338.) Vö. még: „Bajza kíméletlen pörölycsapásai szétzúzták Döbrenteit.” FÁBRI, *i. m.*, 459. Mint Vaderna megállapítja, példátlan a magyar irodalom addigi történetében, hogy valaki a már meglévő előfizetések visszavonására szólítja fel a közönséget, s ilyenformán igen konkrét és látványos lépéseket tesz egy nagyszabású kulturális üzleti vállalkozás bedöntésére, ugyanakkor rámutat, hogy az üzleti érdek aspektusát a pör nem egy résztvevője jól észlelte. Vö. VADERNA, *i. m.*, 307.

³² *Uo.*, 296.

³³ Dessewffy a goromba Bajzának válaszol Bajza hangján, miközben szakmai érvekkel érvel. *Uo.*, 311–312.

³⁴ *Uo.*, 309.

³⁵ *Uo.*, 338. De értelmezhetetlen például Kazinczy számára is; egyenesen „éretlen dölyfnek”, „sületlenségnek” nevezi, amit Bajza a grófságról mond. Vö. *uo.*, 340.

³⁶ *Uo.*, 327–332. Ezt nem mellékesen maga Döbrente is érzékeli: „addig akarnak engem boszantani míg a Titoknokságot leteszem, s én azt gondolám, nemes türessel győzöm-meg őket, okot nem adva hogy a Titoknokot perlőnek hásártosnak ne kürtölhessék” A kéziratos levelet idézi Vaderna: *uo.*, 330. (Döbrentei Gábor – Pázmándi Horváth Endrének, Buda, 1831. június 4.)

Bajzáék egyértelmű győzedelméről pedig forráskritikailag itt is felettébb egysíkúnak és féloldalsnak minősül, hiszen ellenrészről, a Dessewffy–Döbrentei levelezésben szintén győzelmi beszámolókat olvashatunk, a publikum jóindulatáért folytatott harc kétségtelen megnyeréséről értesülhetünk.³⁷

Az itt és most bővebben szóba nem hozott Pyrker-pör felettébb hasonló lefutású: kiindulópontja a Kritikai Lapok első száma,³⁸ célja a kiszemelt ellenfél (itt Kazinczy) lejáratása, rejtett kontextusa pedig szintén hatalompolitikai színezetű. Bajzáék „aggályait” – német verses epikai művet magyarra fordítani prózában – ugyanakkor Kazinczy maga is osztja, tulajdonképpen trivialitásként, a respublica-elv és Dessewffyéék viszonylatának analogonjaként.³⁹

Összegezve: „Wigandianusok”, máskor „Döbrenteianusok”⁴⁰ nincsenek, csupán a *Bajzaiánusok* szövegeiben. Az, hogy Bajza az igazság „mindenekfeletti tiszteletének” pozíciójából perlekedik, eleve prejudikálja, hogy a vitapartnerek sunyik, hazugok. Az igazság ugyanakkor Bajza szövegeiben olyan kitöltetlen képzet, *üres deixis*, mely nem utal rámutatásszerűen referensekre, vagyis – akár eszmei – dolgokra (én, mi, ott, az stb.), hanem fikciókra mutat: imaginárius közösségekre, motivációkra és szándékokra, valamint – „igazságként” megnevezve – a saját perspektívára, álláspontra. Az igazság nyelvi kisajátításának retorikailag igen tudatosan véghezvitt folyamatában megy végbe a terep résztvevőinek felosztása „elagott bajnokokra”, „hamvatag reményű ifjakra”, „ízetlen papirosmázolókra”,⁴¹ illetve az igazság bátor kinyilatkoztatóira, az irodalmi respublica zászlót bontó harcosaira, miközben végig tudott: a vita fórumon zajlik és figyelik, sőt éppen a legnagyobb nyilvánosság keresése, kieszközlése a cél.⁴² Az előbbi szakmai kommentárokból kirajzolódó stratégia része az is, hogy Döbrenteit, tudatos nyelvi alázásként, következetesen „Döbinek” szólítják, de a kiszemelt ellenfél kikészítésének

³⁷ *Uo.*, 334. Korompay H. János is kiemeli, hogy a *Conversations Lexikon* pörében más volt Bajza szerepe, mint ahogy azt ő és Toldy megörökítették: „a barát és szerkesztőtárs emlékezése tehát ellenőrizendő és kiegészítendő, olykor helyesbítendő forrásként tartandó számon.” KOROMPAY H. János, *A „jellemzetes” irodalom jegyében: Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Bp., Akadémiai – Universitas, 1998, 18.

³⁸ Vö. „A Kritikai Lapok első számában nemcsak a Pyrker-ügy, s nemcsak a Dessewffy ellen írt polémia, hanem a lap és szerkesztő programját megfogalmazó Vezérszó is nyilvánvalóvá tette, hogy a vita itt állandó szereplő lesz.” FÁBRI, *i. m.*, 480.

³⁹ Ő is teljességgel tisztában van tehát a prózai fordítás problematikájával, amit saját kötetbeli előszaván kívül például Pyrker titkárának is kifejt, jóval a polémia kirobbanása előtt. (Bővebben minderről: *Kazinczy Ferenc Művei: Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, s. a. r. BODROGI Ferenc Máté, BORBÉLY Szilárd, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 856–860.)

⁴⁰ Vö. Bajza József – Toldy Ferencnek, Pest, 1830. március 1. = *Tollharcok*, *i. m.*, 9.

⁴¹ Vö. BAJZA József, *Figyelmeztetés pesti könyváros Wigand Ottó tudományi s mesterségi közönséges tására* [Felső Magyar-Országi Minerva, 1830] = *Tollharcok*, *i. m.*, 13.

⁴² Ennek jó összefoglalása a következő Toldynak írt Bajza-levélrészlet 1830 tavaszán: „Micsoda lármát csinált ezen kis íráská [ti. Bajza *Figyelmeztetés* című cikke] itt a két városban, nem képzelheted, azt csak látnod és hallanod kellett volna. Mindenfelé a kávéházakban és Traiteurökben [kifőzdékben] beszéltek és disputáltak felőle, s már két hete, hogy publikum elébe jött s még mindég tárgya a beszédnek.” Bajza József – Toldy Ferencnek, Pest, 1830. április 9. = *Tollharcok*, *i. m.*, 34.

része a ritmikusan visszatérő, gunyoros „Úr, drága Döbrentei Úr” vokatívusz is.⁴³ Bajza Dessewffynek írott válasza, a Conversation-pör leghíresebb cikként számon tartott írásmű kapcsán is sokkal inkább látszik helytállónak Vaderna azon megállapítása, hogy ez egy igazi „karaktergyilkos” szöveg, az *ad hominem* lejáratás iskolapéldája, mintsem, hogy „frenetikus”, melyben Bajza „lehengerlő módon semmisíti meg, döngöli földbe” ellenfelét.⁴⁴ Akkor már sokkal inkább tűnik mindez lehengerlő szofizmusnak, a cikk választalansága pedig egyébként sem szükségszerűen jelenti az ellenfél *elhallgattatását*, amennyiben a Bajza-pörökben feltűnően sokszor visszatérő választalanság, *elhallgatás* könnyen lehet egy tipikus és jelentőségteljes reagálási mintázat is.

Aurora – az idő próbája

1821 elején, Trattner János Tamás könyvnyomtatónál a farsangi vacsorára összegyűlt urak elhatározzák, hogy nemcsak beszélnek egy minőségi magyar költői zsebkönyv szükségességéről – mint eddig –, hanem annak anyagi feltételeit meg is teremtik végre. „Pérez kell mindenek előtt a kiadandó almanachhoz. Ezt tegyük össze, s félig készen létszen [...] Nekünk mindenek előtt pénz kell s azután tanács” – ilyesféle közfelkiáltásszerű mondatokat archivál a kortárs emlékezet.⁴⁵ A *pérez* az Aurora-születés ősnarratívájának vezérmotívuma tehát, amely alapítványi (*fundus*) tőke formájában már e vacsorán jelentékeny. A fennmaradt levelek alapján az látható, hogy Kisfaludy Károly már ezt megelőzően tervez elindítani egy efféle kiadványt,⁴⁶ ám nem sikerül tervét önállóan megvalósítani, hanem ezen farsangoló urak közössége bízza meg vele. Ezek az adakozó urak pedig már nem a 18. század mecénásai, sokkal inkább „közkulturális” befektetők, ám közvetlen haszon nélkül. A pénz befektetésének formája itt az *alapítványi* forma (*fundatio*). Az „alapítványi Aurora” tulajdonképpen fikatív jogi személlyé válik, önálló jogalanyisággal felruházott célvagyonnal. Nem olyan *szervezet* ez, mint például a *részvénytársaság*, amely forma egyébként is csak hosszú évek múlva kezd elterjedni Magyarországon, s melynek betétesei (részvényesei) a vállalkozás nyereségéből osztalékot kapnak vissza, vagyis effektíve profitorientált a

⁴³ BAJZA József, *Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations-Lexikon ügyében* [aprónyomtatvány, Pest, 1830. április 16.] = *Tollharcok*, i. m., 41–55. Tóth Dezső, természetesen, elismerőleg értékeli ezt a gúnyt: „Milyen gúnyos lejtést tud adni válaszában az »Úr, drága Döbrentei úr« szólam szüntelen közbeiktatásával[!]”. TÓTH, i. m., 27.

⁴⁴ VADERNA, i. m., 313. Vaderna azon elemzési eredményeivel megint csak könnyebben azonosulhatni, melyek szerint Bajza azt az érvelési trükköt alkalmazza itt, hogy tulajdonképpen kivégzi az iróniát: komolyan veszi Dessewffy szatirikus megjegyzéseit, s úgy beszél róluk, mintha azok egy komoly hangvételű tanulmányban és nem egy parodisztikus szövegben volnának olvashatóak. Vö. VADERNA, i. m., 314.

⁴⁵ HORVÁT István, *Az Aurora-per* [Tudományos Gyűjtemény, 1834. II.] = *Tollharcok*, i. m., 185.

⁴⁶ Bővebben erről: BOLDOG-BERNÁD István, *A 19. század elejének írói kapcsolatrendszere Magyarországon: Kisfaludy Károly levelezése*, PhD Disszertáció, Bp., 2020, 59–60.

működésmód.⁴⁷ Ám nem is az egyre inkább, főként a reformkorban oly divatosá váló *egylet* (vagyis *egyesület*, *unitas*), abban ugyanis bár valamilyen célkitűzéssel, akaratnyilatkozattal együttműködő tagoknak kell lenni, de javaknak nem feltétlenül, míg az alapítványnak mindenképpen rendelkeznie kell ilyennel, amennyiben az alapítvány definitíve valamilyen tartós cél eléréséhez rendelt vagyon. Ebben az esetben egy (vagy több) alapító vagyonának letétbe helyezésére van szükség, amiből a célt megvalósítja az alapítvány. A célvagyon esetünkben pár hónap alatt dokumentáltan 2500 forintra nő, ebből 1775 forintot a fundátorok, vagyis az alapítók helyeznek letétbe, 725 forint pedig Kisfaludy Károlynál gyűlik össze. Az alapítvány választott gondnokai, vagyis a *kurátorok* Kulcsár István, Forgó György és Horvát István. A *kuratórium* az alapítvány felügyelő, irányító szerve, az alapítványi gondnokok testülete; dönt az alapítvány stratégiai kérdéseiben, az alapítvány működési irányáról, az alapítványi vagyon felhasználásáról, vagyis az alapítás után itt összpontosul az alapítványi célok megvalósulásának felelőssége.

Az alapítvány tagjai Kisfaludy Károlyt választják szerkesztőnek, akivel a kurátorok szerződést kötnek 1822 áprilisában, évi 700 forint díjazást szavazva meg neki. Kisfaludy az alapítvány forgótőkéjével az Aurora kiadásának vonatkozásában szabadon rendelkezhet 5000 forint összeghatárig (hogy ez az összeg kizárólag a fundusból ténylegesen finanszírozható legyen, a szerződés szerint három-négy év múlva válik reálissá). Az éppen szükséges pénzeszegeket Kisfaludy Kulcsár Istvántól, a *massae conservatortól*, a javak kezelőjétől veheti fel, kötelezvény (*obligáció*) mellett, vagyis váltóhitelezés formájában. Az „áttett tőkepeng megtérítésére” Kisfaludy köteles Kulcsárhoz mint kuratóriumi elnökhöz eljuttatni az árultatás előtt az aktuális évi Aurora-példányokat a felvett pénz értékéig, plusz 1000 forintot letenni nyereségként, különben „szoros számadásra” kötelezhető. Amennyiben az 5000 forintos összeghatárt kihasználja a szerkesztő úgy, hogy magánpénzéből nem kell hozzá pótolnia, mert a fundus mindezt fedezi, az 1000 forintot további ötszázzal köteles növelni.⁴⁸ Az alapítvány tehát növekedő vagyonnal számol, melynek nyereségéből ugyanakkor a fundátorok közvetlenül nem részesülnek (nem részvényesek, még tiszteletpéldányokat sem kapnak), hanem az adott kulturális beruházás lehetőségfeltételeit növelik vele.

Mindezzel együtt tudható, hogy – papíron – igen hamar megváltozik az Aurora mint „jogi személy” tulajdonjogi szerkezete. A kiadókat igen sűrűn váltogató szerkesztő⁴⁹ az alapítástól számított harmadik évben az Aurora kiváltását kezdeményezi

⁴⁷ Egy korabeli, 19. századi részvénytársaság működésének mintaszerű leírásához lásd LIPTÁK Dorottya, *Kihívások és vonzások: Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályáíve az egyéni vállalattól a részvénytársaságig = A vállalkozó és a kultúra: Heckenast Gusztáv a legendás könyvkiadó*, szerk. LIPTÁK Dorottya, Bp. – Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2012, 81–84.

⁴⁸ A kuratórium és a szerkesztő közötti megegyezés teljes szövegét lásd *Tollharcok*, i. m., 188–190.

⁴⁹ Az első kötet Trattner János Tamás pesti műhelyében, a második és harmadik kötet az egyetemi nyomdánál, a negyedik kötet Landerer Lajosnál készül, a többi ismét Trattnernél jelenik meg. Az 1829-es és 30-as köteteket Kisfaludy a pesti Lichtl Károly mű- és zeneműkereskedőnél adja ki, de vele sincs megelégedve. „Végre is, hogy a kiadás gondját magáról teljesen elvesse, az 1831-iki »Aurora« kiadási jogát eladta Trattner János Tamás vejének, Károlyi Istvánnak, 700 váltó forintért.” STEINHOFER Károly, A

a „fundusnál”, a kurátorok pedig 1824 februárjában a szerkesztő *személyére* való tekintettel (vagyis *ad personam* jelleggel) közös megegyezéssel át is adják Kisfaludynak a tulajdonjogot, bizonyos szerződésben rögzített feltételekkel.⁵⁰ Mivel Kisfaludy az almanach aktuális 3000 forintnyi tőkepénzét nem tudja kifizetni, vagyis *insolvens* (s egyébként sem éppen a legjobb bonitású személy), egy váltócédulás egyoldalú kötelezettségvállalás formájában történik az átruházás. Eszerint Kisfaludy megkapja a kuratóriumtól az Aurora célvagyonát minden felár nélkül (!), melyet három év alatt 1000 forintoként köteles törleszteni kamatmentesen (!), a szépirodalmi évkönyv három évi biztos kiadása mellett. A szerződés – tulajdonképpen adósságlevél – megadatlan tartozás esetén Kisfaludy „ösi jószágaira” terhelhet, ugyanakkor szabályos teljesítés vagy előtörlesztés esetén „a fundusnak az Aurórához való jussa egészen megszűnik”⁵¹ (de csak akkor). A képlet tulajdonképpen tehát egyfajta *kötött felhasználású személyi jelzáloghitel* formájában áll elő.

A kiadási jogot aztán 1830-ban Kisfaludy eladja Trattner Mátyás vejének, Károlyi Istvánnak 700 forintért, így többek között az előállítás költsége és a terjesztés gondja is a kiadóra hárul, aki a megszerkesztett anyagot vásárolja meg tulajdonképpen. Az „obligált” szerkesztő haláláig mindössze ezt a 700 forintot fizeti vissza a kuratóriumnak, melyet kiegészítve a fundus kasszájában még megmaradt 258 forinttal, Kultsár István kerekít 1000 forintra, amit kamatozó pénzüsszeggé tesznek 1825 áprilisában.⁵² Az 1832-es és 1833-as köteteket már Bajza szerkeszti, aki évenként adja el a kéziratokat Trattner-Károlyinak. Bajzával nem köt szerződést a kuratórium, az egyébként ma is élő joggyakorlat egy formuláját alkalmazva, a *tacitus consensus*, vagyis a hallgatólagos beleegyezés elvét követve. Ahogy Horvát István fogalmaz: mivel látták, hogy „a legtisztább szándékból alkatta intézet veszedelemben forog”, a társaság képviselői „édes örömet” vettek, hogy Kisfaludy halálának vákuumában (és anyagi káoszában) az illető nyomda magára vállalta a további kiadatást, már csak azért is, mert látták, hogy a hiányzó tőkepénz „ideig-óraig beszédhetetlen”.⁵³ Bajza azonban összekülönbözik a Trattner-Károlyi céggel, és 1834-ben már ifjabb Kilián Györgynél adatja ki az Aurorát. Ezzel egyet nem értve, a Szemere-féle, szintén 1834-es Aurora (továbbra is Trattneréknél) „egyenesen jóváhagyásunk mellett jelent meg” – írja Horvát István, a másik még élő kurátor, Forgó György ellenjegyzésével.⁵⁴

Mint látható, az Aurora kőkemény pénzüsszempontok között működik, melyben a pénzüsszmozgás logikája folytonos befolyásoló tényező: az Aurora-alapítvány örei figyelnek a kamatozásra, a határidőkre, a fedezetre egyaránt. Kisfaludy juttatása, a

könyv története, Bp., Lampel, 1915, I, 106. <http://www.elib.hu/09000/09078/pdf/09078ocr.pdf> (Letöltés ideje: 2021. június 21.)

⁵⁰ A megegyezés (*Obligáció*) dokumentálva: *Tollharcok, i. m.*, 192.

⁵¹ *Uo.*

⁵² *Uo.*, 191.

⁵³ *Uo.*, 194.

⁵⁴ *Uo.*

nyereséghez kötődő elvárások, a pénzügyi tervezés józannak és távlatosnak tartható. Mindemellett éppenséggel nem igyekeznek beleszólni a szerkesztés mikéntjébe, háttérben maradnak, megvan az alapos szerződésben lefektetett teljes körű szerkesztői „szellemi” szabadság, a jogok és kötelezettségek pontos rögzítésével együtt. Nyeresékedésről tehát nehezen beszélhetünk, vesződésekről annál inkább. Az más kérdés, hogy a redaktor Kisfaludyt mennyire érdekli mindez, mert a fellelhető források alapján folyamatos pénzügyi deficittel, újabb és újabb kölcsönökkel küszködik, olyannyira, hogy végül ki is árusítja tehát a kiadási jogokat.

Az alapítvány gazdasági tudatossága, gondossága egyértelműen a polgári formák és megoldások, a reformkori Magyarország felé mutat, melyet szándék szerint határozottan jelez, hogy egészen modern szaknyelvezettel is elő lehet adni alapításának és működtetésének történetét – ez a metanyelv és távlat pedig, úgy tetszik, kiállja az idő próbáját. Vagyis éppenséggel nem összeegyeztethetetlen a mi világunkkal sem, hanem nagyon is ismerős, „otthonos” tud lenni. Ez a működésmód tehát igencsak nehezen nevezhető *feudális*nak. Nem „atyáskodó”, nem „patriarchális”, még csak nem is „mecenaturális”, sőt: a művészeti-esztétikai aspektusokat tudatosan kiszervező, azokat érintetlenül hagyó, a gazdasági faktoroktól a lehetőségekig elkülönítő, vagyis meglehetősen „autonómia-érzékeny” eljárásokat követ. De legalábbis nem „reakciós”; mert tulajdonképpen az egyik első markáns előképét jelenti a hitelezés, a kölcsönfinanszírozás, a célelvű közéleti-kulturális tőkés társulások nem sokkal később meginduló polgári világának.⁵⁵ Bajza József persze másként látja.

Az Aurora, „törvény és józan ész” előtt

Fekete Norbert filológiai aprómunkával gondosan rámutat, hogy az Aurora-pör (is) egy többlépcsős retorikai-kommunikációs stratégiába ágyazódott bele Bajzáék részéről, mely több periodikum „hadszínterén” folyt, mely az ellenfelek feltüzelésétől az önmagukat áldozatnak bemutató narratívaalkotáson át a teátrális „bírói ítélethirdetés” fináléjáig ívelt, s mely elsődlegesen az olvasók meggyőzését szolgálta, olyan személyek ellen irányulva, akikkel Bajzáéknak már a konkrét Aurora-vitát megelőzően is konfliktusuk akadt.⁵⁶ Az 1833 nyarán megjelent Kritikai Lapok harmadik füzetében Bajzáék elhelyezték azokat a szövegeket, melyeknek az volt a célja, hogy vitára kényszerítsék Horvátot.⁵⁷

⁵⁵ Ebbe a világba a már hivatkozott Heckenast-monográfia is kiváló betekintést nyújt.

⁵⁶ FEKETE Norbert, „...a' névtelenség kárhoztatik főkép...”: A szerzői névhasználat és a magyar kritika intézményesülése a klasszikus századfordulón, PhD Disszertáció, Miskolc, 2018, 128. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/30307/29316.pdf> (Letöltés ideje: 2021. június 21.)

⁵⁷ *Uo.*, 130. Ezen „kísérőszövegek” egyike volt Nemesapáti Kis Sámuelnek az Erdélyi Társalgóban megjelent cikke is [*Két Aurora*, 1834], amely végül megnyilatkozásra készítette a kérdésben Horvátot (bővebben *uo.*, 132.).

1834. május 1-én kelt, *Melyik a valódi Aurora, törvény és józan ész előtt? Feleletül Horvát Istvánnak* című írásában Bajza Horvát Tudományos Gyűjteményben publikált írására reagál, melyben a szerző a megőrzött Aurora-okiratok teljességre törekvő közreadásával igyekszik bizonyítani, hogy az Aurora tulajdonjoga nem Bajzáé, hanem az alapítványé.

Bajza módszere kevésbé a historikus dokumentálás, sokkal inkább egyfajta advokátusi karakterre törekvő érveléstechnika. Egy tőle ismerős manőverrel úgy kezdi, hogy nincs ínyére „tollvitába” keveredni, s írása szükségtelen is volna, ha „az írói és könyvkiadói jussokról corpus jurisunkban törvények volnának”, hisz akkor egy tiszta törvényszéki helyzet állna fenn, így azonban a közönség a bíróság.⁵⁸ Vagyis az alapvetően jogi helyzet itt retorikai kontextusba oldódik át, a színtér pedig újra az *opinio publica*, mint számos másik korabeli pörben. Az írásmű a közösségi-retorikai és a jogi kontextusokat váltogatva építkezik a továbbiakban is. Bajza az őt ért *vádakat* „jussbitorlás”, „erőszakos elfoglalás”, „haszonlesés”, „pénzimádás” alakváltozatokban vezeti fel, melyek egyrészt hiperbolikusan túlzóak, másrészt az egyébként békés természetű, ám most sarokba szorított igazságérzet megbántott, felbőszített, ugyanakkor mindent végérvényesen tisztázni akaró beszédpozícióját építik ki – vagyis Bajza otthonos terepét, az erőszakot erőszakkal bárki visszaverhet (*vim vi repellere quique licet*) elvének jegyében.

Miután Bajza megjegyzi, hogy az ő Aurorája mellett több nagynevű literátor – többek között Toldy és Vörösmarty – közös közleményben állt ki, s az ő Aurorája egyébként is jóval népszerűbb és jobban fogy, mint a Szemere-féle, háborús helyzetet ír le, melynek során több apró, áttételes támadás után Horvát István indított „egész csatarobajjal” rohamot személye ellen.⁵⁹ Bajza tézise, hogy az Aurora kiadási jussa töretlenül Kisfaludy Károlyé. Azzal érvel, hogy egyrészt a kivásárlási megegyezésben támasztott egyik feltétel maradéktalanul teljesült (ti. hogy az Aurora legalább három évig töretlenül jelenjen meg), másrészt a másik feltétel, vagyis a háromezer forintos célvagyon visszafizetése mint vételár eleve képtelenség, hiszen „ez kölcsönvett pénz volt, s ennek visszafizetése által mindenkor csak kölcsönt fizetett vissza [Kisfaludy], de nem vett volna semmit”.⁶⁰ De még ha ez a helyzet (halkan hozzátehetjük: ebben a formájában jogi nonszensz) nem is állna így, mondja az óvatos Bajza, akkor is (az immáron halott) Kisfaludyé maradt a „kiadási juss”, csupán kétezer forintos teherrel – emlékezzünk: hétszáz forintot sikerült Kisfaludynak „betörlesztenie” a háromezerből, amit a kuratórium kerekített fel ezerre –, ami ősi jószágaira be is van hivatalosan jegyezve (*intabulálva* van). A Bajzára leginkább jellemző érv ugyanakkor az, hogy még ha egyik feltétel sem teljesült volna, akkor is Kisfaludyé lenne az Aurora, hiszen nincsen benne a Horvát által közzétett kontraktusban *per expressum*, hogy

⁵⁸ BAJZA József, *Melyik a valódi Aurora, törvény és józan ész előtt? Feleletül Horvát Istvánnak* [Kritikai Lapok, 1834, 5. füzet toldaléka] = *Tollharcok, i. m.*, 195.

⁵⁹ *Uo.*, 198.

⁶⁰ *Uo.*, 200.

nem teljesítés esetén a „dolog visszaesik a régi állapotba”.⁶¹ A bajzai kazuizmus újabb csúcspontja, mikor így ír: „Kérdem most Horvát Istvánt, nem ismerte-e el ő maga is, de facto azáltal, hogy intabulációhoz folyamodott, azt hogy a Kisfaludyval kötött egyezés még mindig áll a maga erejében?”⁶²

Bajza azt is kifogásolja, hogy a szerződésben minden kötelezettség szegény Kisfaludyt nyomja, a rosszlelkű alapítókat pedig semmi, hogy az „obligációban” szövegezni kellett volna, hogy a kurátorok csak és kizárólag *Kisfaludy* személyére vonatkozóan mondanak le az Aurora tulajdonáról, s hogy – újabb retorikai csúcspont a „metsző” logikájú cikkben – Kisfaludynak „mint részvényesnek” egyébként is nagyobb jussa van az Aurorához valamennyi alapítóénál összesen.⁶³ Annak igazolása pedig, hogy Kisfaludy halála óráján rá testálta a szerkesztés jogát – amely, főként Toldy részéről evidenciaként kommunikált kulcsmotívum máig nem bizonyítható, sőt igen ellentmondásos információ, többek között mivel nincs *favor testamenti* (vagyis az örök-hagyó akarata szerint értelmezhető végrendelet)⁶⁴ – egyedül Kisfaludy örökösei előtt bizonyítandó, nem pedig Horváték előtt. Az is külön érv, hogy a kuratórium nem tanúsított rosszallást akkor, amikor ő adta ki Trattner-Károlynál az 1832-es és 33-as Aurorát is, s hogy az 1830-as szerződés Kisfaludy és a kiadó Károlyi István között kétoldali szerződés volt, nem pedig háromoldali, vagyis nem jelent meg benne a kuratórium mint felügyelő szerv.⁶⁵ A sok jellemző, egzaltált mondat közül az egyik, ahhoz kapcsolódóan, hogy a kuratórium az 1832-es és 33-as számot hagyta Bajza által szerkesztetni: „Horvát azon időben hallgatott, nem mondott ellene tettemnek, mert akkor még tisztán látta, érzette, hogy neki ellenmondani nincs jussa.”⁶⁶

A Bajza által privát és nyilvános irataiban is oly nagyon favorizált „juridicai cognitio” nyelvét beszélve azt lehet mondani, hogy itt rájátszás történik a hallgattassék

⁶¹ *Uo.*, 201. Bajza itt egy jogi kategória (az eredeti állapot visszaállítása = *restitutio in integrum*) adott ügyletet érintő feltételeinek rögzíthetlenségét használja ki, sőt lényegében szerződéskötés körüli vétkességgel (*culpa in contrahendo*) vádolja a kuratóriumot.

⁶² *Uo.*

⁶³ Nem mellékes: ha az alapítványi formánál nem létező részvényesség elvét komolyan vesszük, s nem eszmeileg értjük – s itt Bajza sem úgy érti –, akkor a Kisfaludy–fundátorok-arány dokumentáltan 725 az 1775-höz.

⁶⁴ Legutóbb erről: BOLDOG-BERNÁD, *i. m.*, 179, 182; FEKETE, „...a' névtelenség kárhóztatik főkép...”, *i. m.*, 140.

⁶⁵ *Tollharcok*, *i. m.*, 205–207.

⁶⁶ *Uo.*, 206. Fekete Norbert doktori disszertációjában úgy látja, hogy Bajza két narratívát vázol fel arról, hogy Horvát és Károlyi miért nem tarthat igényt az Aurorára. Az egyik az, hogy ő, mint „elhagyott jószágot” (*res derelicta*) foglalta el a zsebkönyvet, melyet a törvények megengednek. A foglalási igényét, melyekről Horvát is tudott, a sajtónyilvánosságban közölte, ami ellen ellenfele nem tett lépéseket. A másik narratíva szerint Bajza az örökösödés útján formált jogot az almanachra, Horváték tulajdonjogi alapállása helyett a szellemi tulajdon fogalmának bevezetésével igyekezvén lefegyverezni ellenfeleit (vö. FEKETE, „...a' névtelenség kárhóztatik főkép...”, *i. m.*, 139.). Fontos megismételni, hogy Horváték ellen-narratívájában egyáltalán nem a *res derelicta*, az uratlan birtok elfoglalása – vagy másképpen a *terra nullius* (senki földje) – esete áll fenn, hanem tehát a *tacitus consensus* elve működik.

meg a másik fél is (*audiatur et altera pars*) jogi alapelvére. A tulajdonjogról való lemondás (*abdicio*) fel sem merül, sőt abban a képletben polarizálódik, hogy míg Szemere *ex lex* (törvényen kívül) szerkeszt, Károlyi pedig *ex lex* ad ki Aurorát, addig Bajza teljes joggal (*omni jure*) munkálkodik az eredeti folyóiraton. A vádolás (*inculpatio*) hangneme igen éles, s még az az érvnek – ugyanakkor sértésnek – szánt megjegyzés is többször külön elhangzik a vitairatban, hogy Horvát nem illetékes a jog dolgaiban (*incompetentia*).⁶⁷

Bajza érvei között kétségtelenül vannak relevánsak, bár hogy egytől egyig mindegyik „juridice” működne, sőt, hogy mindegyik a jogban (is) oly fontos okozati összefüggésekből (*causalis nexus*) táplálkozna, azért jócskán túlzás. Noha utólagos nézőpontból, a Kisfaludy halála után történtek tükrében valóban elővigyázatlanok az Aurora-kontraktusok – valóban nem a kiadó, a szerkesztő és az alapítványi kuratórium viszonyrendszerében megfogalmazott *trilaterális* okiratok, s nincsen bennük minden evidencia *expressis verbis* rögzítve (például, hogy a korábbi kivásárlási ügylet kizárólag Kisfaludy Károly személyére vonatkozik) –, ám úgy is fogalmazhatunk, hogy *jóhiszeműek* (vö. *bona fide*). A hallgatóságos jóváhagyás, a *tacitus consensus* itt elsősorban tapintaton és a szerkesztői autonómia tiszteletén alapuló elvét mindazonáltal Bajza az utólagos érdekek miatt ügyesen támadja, noha a kurátorok itt tehát éppenséggel nem feudális „mindenbe-avatkozók”.⁶⁸ A „jogtalanság örvényének”⁶⁹ nevezni a másik fél álláspontját, amivel Bajza Horvátékat vádolja, mindenesetre erősen emlékeztet mindarra, ami Dessewffyvel a Conversation-pörben, vagy Kazinczyval a Pyrker-pörben történt. Nemkülönbén a szöveg gúnyos, leckéztető hangneme, egész ál-defenzív beszédpozíciója, lehengető (nek tűnő) érveléstechnikája, publikumorientáltsága, koncentrikusan be-besűrűsödő szórszálhasogató szofizmusa, ugyanakkor rendkívül tudatos retorikai dinamikája, manipulativitása.

A legjelentékenyebb, hatásörténetileg legerősebb érveléssel külön is érdemes foglalkozni. Bajza felteszi a kérdést hosszú írása újabb retorikai csúcspontján: „az alapítá-e az Auróra-t valódilag, ki hozzá *pénzét* adá, vagy az, ki *elméjét*?”⁷⁰ „Mind den elmeszülemény azé, kinek szelleme által létrehozott” – hirdeti.⁷¹ Vagyis a kiadó csak kiadó, amely szellemi terméket vásárol, nem lehet úgy jussa például az Aurorához sem, ahogy a szellemi alapítónak. Bajza itt tudatosan keveri az *alapító* és a *tulajdonos* fogalmait. Merthogy az „ellentábor” sem mondja egy szóval sem ebben a „háborúban”, hogy a Trattner-Károlyi cég lenne a tulajdonos, és az alapítás (közös) privilégiumából sem rekesztik ki Kisfaludy Károlyt: a vita a kiadási jog ellenőrzése fölött támad, amelyet a kuratórium a tulajdonjog-átruházási szerződés feltételeinek teljesületlensége, Kisfaludy halála és a tartozás beszédhetetlensége okán magának

⁶⁷ Vö. *Tollharcok, i. m.*, 198, 203.

⁶⁸ TÓTH, *i. m.*, 21.

⁶⁹ *Tollharcok, i. m.*, 212.

⁷⁰ *Uo.*, 207.

⁷¹ *Uo.*, 209.

tart fenn (jogi evidenciaként), s mindaddig nem támaszt alternatív igényeket, míg az átörökítés tényét bizonyítani konkrétan nem tudó, önhatalmúlag fellépő Bajza – aki ugyanakkor hallgatólagos beleegyezéssel feljogosított szerkesztő – meg tud egyezni a kuratórium által partnerként kezelt kiadóval. Vagyis a „kevély hatalomszó” azért nem olyan hangos itt, mint amilyennek Bajza hallja, azzal együtt, hogy minden részletre kiterjedő okiratok valóban nem készülnek az ügyben.⁷² Mindenesetre nem állja meg a helyét az a logikai-jogi érvvezetése Bajzának, hogy a szellemi alapító lenne automatikusan a tulajdonos (Kisfaludy többek között ezért is kíséri meg igen hamar kivásárolni a pénzügyekre kellemetlenül figyelő kuratórium vezette alapítványból az Aurorát), ahogy az sem evidens, hogy Bajza lenne automatikusan Kisfaludy (szellemi) örököse.

Az e kérdést illető passzusokhoz köti a szakirodalmi hagyomány azokat a tételmondatokat, melyek szerint Bajza e cikkben választja végre el végérvényesen a szerzői és kiadói jogokat, az ’írói tulajdon’, illetve a ’szerző’, a ’szerkesztő’, illetve a ’kiadó’ fogalmait.⁷³ Azon túl, hogy Bajza arányaiban bővebb terjedelmet szán cikke végéhez közeledve a „gondatlan” és „megbízhatatlan” kiadó, Károlyi István lejárására, mint ezen fogalmak tisztázására, az látszik, hogy semmi olyat nem mond, amit a korszakban ne tudtak volna ezekről a kérdésekről. Sőt, hogy mennyire tudtak (s legalább olyan szinten differenciálták is mint Bajza), éppen a Horvát-cikk,⁷⁴ illetve az abban közzétett Aurora-okiratok tanúskodnak. Vagyis a helyzet kísértetiesen emlékeztet arra, amire az újabb szakirodalom az „irodalmi respublika” közhelye kapcsán jutott a Conversation-pörtre illetően. Bajza itt is úgy oktatja ki ellenfeleit – s tanítgatja közben publikumát –, hogy egyrészt a maga perspektivikus-motivált „igazságait” totalizálja igazságként, másrészt igazságai már jó ideje azok, vagyis ott és akkor már „eleve-igazságok”. Elmondja, hogy ’kiadó’, ’áruló’, ’Verleger’ csak mástól nyert jussot bírhat, hogy alkalomadtán csupán felkérni van joga egy íróval valamely munka megírására, megszerkesztésére, s hogy a munka mindig azé, aki elkészíti, akitől a kiadó aztán ezt megveszi.⁷⁵ Vagyis tulajdonképpen az 1832-es és 33-as Aurorának Károlyi csak megvevője, „árendás” kiadója, szerkesztője és tulajdonosa maga Bajza.⁷⁶

⁷² Bár az is elgondolkodtató, hogy a megszövegezések hibái csak retrospektív nézőpontból, a „megvalósult jövő” perspektívájából, vagyis Kisfaludy korai halála felől nézve változnak releváns hibákká.

⁷³ Pl. *Tollharcok*, i. m., 563, 583; TÓTH, i. m., 21.

⁷⁴ Vö. pl. *Tollharcok*, i. m., 178, 184.

⁷⁵ Mindeközben ugyanakkor ügyesen emleget fel bizonyos kortárs megfogalmazásbéli anomáliákat (például, hogy a kiadványokon sokszor keveredik a ’szerkesztő’, a ’kiadó’ és a ’tulajdonos’ fogalma. Vö. *Tollharcok*, i. m., 212.). Ezek nyilvánvalóan valós korszakbeli következtelenségek, rendszerhibák, sőt felelőtlenségek Bajza példánál súlyosabbak is – a fordítások például sokszor még ekkoriban is saját műként jelennek meg, a forrásszöveg szerzőjének mindenfajta feltüntetése nélkül –, ám a lényeg az, hogy mindezekre nem Bajza hívja fel a figyelmet először és utoljára, s nem is ő oldja meg ezeket a problémákat. (Hogy az ezzel kapcsolatos helyzet ugyanakkor – figyelmeztetett Főrizz Gergely konferencia-hozzászólásában – mennyire letisztult volt még az akkori közelmúlt, vagyis a 18. század végének német nyelvű területein is, vö.: Astrid DRÖSE, Jörg ROBERT, *Editoriale Aneignung und usurpierte Autorschaft: Schillers „Thalia”-Projekt*, *Zeitschrift für Germanistik*, 2017/1, 108–131.)

⁷⁶ *Tollharcok*, i. m., 213.

Nem csupán arról van szó, hogy éppen a „metsző” logikájú rétor mossa e pontokon össze a szerkesztői és szerzői jogokat, a szerzőség és a szerkesztőség koncepcusait – hisz mai fogalmainkkal legalábbis „kreatív” vagy „alkotó szerkesztője” lehetett mind Kisfaludy, mind Bajza a sokszerzős, antológiájellegű Auroráknak, nem pedig szerzője –, hanem, hogy tendenciózusan figyelmen kívül hagyja egy pont után minden egyes gondolatfutamában az ügy „háromoldalúságát”. Vagyis azt, hogy mint „jogi személy” az Aurora egy sikertelen kivásárlási kísérlettel együtt a kurátorok vezette alapítvány gondozásában maradt, vagyis „a fundusnak az Aurorához való jussa” nem szűnt meg, hanem jogfolytonos.⁷⁷ Vagyis, nem meglepően, Bajza a konkrét, adott kázusban (*hic et nunc*) képtelen összekötni a tulajdonjogot a szellemi javak, az eszmei alapítás kontextusaival.

A fixált perspektíva, a motivált beszédpozíció torzításai, egyoldalúságai mindenestre az itt kiemelt utolsó aspektusban másféleképpen is kidomborodnak: „[K]i az *Aurora*-nak valódi alapítója? Az-e, ki azt eszközlé, hogy az Aurora jó papiroson és tisztán legyen nyomtatva, aranyozott szélekkel, tokban csinosan kötve és képekkel felékesítve, vagy az, kinek köszönni lehet, hogy ezen *Aurora* a magyar költői elméknek évente termett legbecsesebb virágait foglalja magában[?]”⁷⁸, vagyis, hogy (mint már idéztük) az-e, aki „pénzét” adja hozzá, vagy aki „elméjét”? A szónoki kérdés erős, de egyértelműen megválaszolható, történetileg is: ebben az esetben – de rendszerint, vagyis korszakfüggetlenül – sincs meg ugyanis az egyik a másik nélkül. Az Aurora onnantól kezdve „intézmény”, hogy a fundátorok célvagyon által megalapították, azal együtt, hogy konkrétumot, manifeszt jelleget vitathatatlanul Kisfaludy „elméje” révén kapott. Az „elmeszülemény” tehát jó eséllyel valóban azé, „kinek szelleme által létrehozott”, országos jelentőségű, kívül-belül híresen igényes költői almanach azonban – mint az Aurora példája is mutatja – még nem lesz ettől belőle.

Az Aurora-pör anyagát megvizsgálva semmi nem mutat tehát egyértelműen arra, hogy Bajza lenne a „nyertes”, hisz tulajdonképpen egyik gondolatfutama sem tudja jogilag, de még retorikailag sem cáfolni, hogy Kisfaludy Károly soha nem volt az Aurora kizárólagos tulajdonosa. Még az is lehetséges, hogy számos fogalom elhatárolását kezdeményezi Bajza, ám semmiképp nem végzi el, a köztudalomhoz képest nem differenciálja tovább.⁷⁹ Olyan távlatok keverednek tehát itt, amelyek, még ha

⁷⁷ Az a sajátos helyzet állt elő ugyanis, hogy a kuratórium Kisfaludy haláláig nem tábláztatta be a vissza nem fizetett maradék kétezzer forintot annak birtokaira, vagyis az adósságrendezés (a kivásárlási juss beteljesülésének feltétele) mintegy lógott a levegőben, s ez ellen Kisfaludy sem tiltakozott. Vagyis az intabuláció aktusával megvalósuló kizárólagos tulajdonjog legfeljebb *post mortem* lehetett volna a Kisfaludyé – ha behajtható lett volna.

⁷⁸ *Tollharcok, i. m.*, 207.

⁷⁹ Meglátásunk szerint ezt majd Toldy Ferenc fogja többek között elkezdni, pár évvel később, egy hosszan tartó folyamatban (az egyik első ilyen programszövege: D. S. F., *Néhány szó az írói tulajdonról*, Athenaeum, 1838/I, 707–717.). Hites Sándor és T. Szabó Levente később idézendő tanulmányain túl vö. mindehhez: BALOGH Gergő, *A modern magyar szerző előállítása = Iustitia meghallgat: Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*, szerk. BODNÁR Kriszta, FEKETE Balázs, Bp., MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2018, 165–185.

kezdeményező erejűek is, nem mutatják a diszkurzív többlet jeleit, ugyanakkor olyan manipulatív, koncepciózusan érdekérvényesítő, tehát minden tekintetben igen aszszertív hozzáállás kontextusában jelenik meg a mondanivaló, amely igencsak harmonizál az újabb szakirodalmak elsősorban filológiai „perújrafelvételekben” kibontott Bajza-képével, s kezd ki bizonyos régebbi (kultikus-tendenciózus) Bajza-képzetet.⁸⁰ Mindenesetre létezik az ügyben többek között egy olyasféle perspektíva is, amelynek nyelvezetében egészen egyszerűen nem prioritás a „szellemi alapítás”, az „elmeszüleményi jussok” gondolatalakzata.

Tulajdonképpen nincsen olyan távlat, melynek jegyében elítélhető, feudálisnak, antimorálisnak, hatalmaskodónak bélyegezhető az a viselkedésmód, amellyel a fundus vezetői kezelik a pör szituativitását, illetve kezelik előzetesen és mindvégig e közös történetben Kisfaludy Károlyt.⁸¹ Amellett a pontosítás mellett, hogy effektíve tehát nem egyedül Kisfaludy alapítja az Aurorát, és soha nem is lesz egyedül az övé, az hangsúlyozandó itt, hogy lehetséges olyan narratív logikában beszélni az Aurora-jelenségről, melyben a finanszírozás egészen új, „irodalmat” szervező megvilágításba kerülhet. Mégpedig egy olyasféle semleges modalitásban, mely által magunk mögött hagyhatjuk azt a fajta „romantikus” örökséget, melyben a pénz az esztétikum elnyomójaként és kizsákmányolójaként egyfajta konstans pejorativitásban kerülhet szóba csupán, a jók és gonoszok harcát pedig egy immár összetettebb távlat válthatja fel, a maga lehetséges tanulságaival.⁸²

Távlatok és tanulságok

A pénz és az elme polarizációjában, az anyagi és szellemi tulajdonjog éles distinkciójában Bajza megelőlegezi azt a sajátos, jócskán 19. századi, sok tekintetben romantikus perspektívát, mely a szerzővel mint a szellemi termék abszolút előállítójával foglalkozik, a többi szerepet pedig (előállítás, értékesítés) gyakran a technikatörténet másodlagos problémájává teszi. Mint a vonatkozó szakirodalom bemutatja, a szerzői jogról való egyre módszeresebb beszéd kodifikálta, egyben hierarchizálta azokat a tényezőket, amelyek egy irodalmi mű létrejöttében szerepet játszhatnak.⁸³ Ennek

⁸⁰ Fekete Norbert is arra jut, hogy Bajzáéknak mögöttes gazdasági, karrierépítési és irodalompolitikai törekvéseik megvalósítása, vagyis az almanach folytatása és Kisfaludy Károly örökségének kisajátítása volt a céljuk. Vö. FEKETE, „...a névtelenség kárhóztatik főkép...”, *i. m.*, 140–141.

⁸¹ Sőt, egyfajta kimondott, de megalázónak nem tartható karitásjelleg is felsejlik az alapítók Kisfaludyhoz fűződő viszonyában: „[Kisfaludy Károlyt] már csak azért is minden mások fölött megtiszteltünk, mivel őt szép művészi tehetségein kívül is egyfelül szeretve szerettük, másfelül pedig nem éppen kedvező helyezettetésén édes örömet ezáltal is könnyebbíteni akartunk.” *Tollharcok*, *i. m.*, 186.

⁸² Minderről máshol: BODROGI Ferenc Máté, *Az Aurora. Hazai Almanach mint (zseb)könyvtárgy: Az újramondás lehetséges távlataihoz*, *Alföld*, 2017/2, 67–71.

⁸³ T. SZABÓ Levente, *A modern magyar szerzőség feltalálása és ideológiái: a szerzői jog első magyar törvényéről*, *Helikon*, 2011/4, 572.

a diskurzusnak pedig első feladata volt „letisztítani” az írói szerepet azokról a tényezőkről, amelyek tradicionálisan az irodalmi mű létrehozásában a szerzőével versengtek, vagyis az ihletői, kiadói, nyomdászai, forgalmazói szerepekről.⁸⁴ A szellemi tulajdon így szükségszerűen „felstilizálódott”, mégpedig az akkor legfrissebb és leghatásosabb romantikus alkotáselméletekbe ágyazódva.⁸⁵ A *haszon* képzete ezekben a folyamatokban válik összeegyeztethetlenné az esztétikai tapasztalat idealisztikusságával, az esztétikai tárgy nem-anyagi hasznosságának elvével; így válik „kettős értékdiskurzussá”, sőt ellentéppárrá a *művészet* és a *kereskedelem*, a *teremtés* és a *termelés*.⁸⁶ A művészetnek mint a gazdaságtól és a politikától elkülönülő, autonóm világnak az eszméje a romantikától kezdve meghatározó, másfelől egyik legfontosabb modernizációs fejleménye éppen áruvá válása. Az autonómia, az önállósulás az irodalom emberei számára ugyanis paradox módon a konkrét és a szimbolikus piacok minél direktebb uralását kezdi jelenteni: az irodalom és a gazdaság programszerű szétválasztása ellenére az irodalom autonómiájának megteremtése párhuzamos annak gazdasági tevékenységként és szellemi tulajdonformaként való elismertetésével.⁸⁷

A romantikus gyökerű piacellenesség így aztán éppen a művészet piacosodására adott válaszként értékelhető, melyben jellemzően a leginkább „piacellenes” figurák kezdenek „piacorientált” manőverekbe a műveik iránti kereslet maximalizálása végett, az irodalmi önreklám, az imázsépítés, a művészi-közéleti presztízs „ökonómiájában”, a mégoly romantizált „termelés” mind több lényegi mozzanatát kontrollálni igyekezve, adott esetben az *anyagi* piacon való sikertelenség vagy járatlanság miatt a *jelképes* piacokon.⁸⁸ S mivel a szerzőség fogalma a romantikus, zseni elvű szépirodalom-képzeteken iskolázódik, vagyis tulajdonképpen kirekesztőleg szerzőcentrikus, a szerzőség erős, markáns ellenséggépekkel szemben kanonizálódik, a szerzőt és az irodalmat a folytonos veszélyeztettség állapotában lévőnek láttatva.⁸⁹ Mint Bajza és szövetségesei esetében.

Ennek konkrétabb és specifikusabb megvalósulása volt a közvélekedésben az a negatív előítélet, mely a magyar kiadókhöz kapcsolódott ezekben az időkben, miközben a kulturális piacon ezzel párhuzamosan uralkodott el a könyvkiadón és könyvkereskedőn keresztül történő piaci jelenlét egyre „személytelenebb” formája.⁹⁰ A legújabb magyar kutatások ugyanakkor meggyőzően hívják fel a figyelmet arra, hogy a könyvkiadás, könyvkereskedés igen igényes presztízsszakmának számít a tágan értett

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ HITES Sándor, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism*, Helikon, 2011/4, 489.

⁸⁷ HITES Sándor, *Magyar irodalom a 19. században: Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi köteteinek szinopszisa*, ItK, 2015/5, 665.

⁸⁸ HITES, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom, i. m.*, 490–492; HITES, *Magyar irodalom a 19. században, i. m.*, 665.

⁸⁹ T. SZABÓ, *i. m.*, 580, 587.

⁹⁰ Uo., 574–575.

korszakban, hogy a kiadóval kötött állandó szerződéseket (vagyis a kiadási jogok akár örökös eladását) éppenhogy keresik a literátorok (sőt, rangot jelent ilyennel rendelkezni),⁹¹ s hogy bár a korszak „könyvembereinek” óraműpontossággal kiépített, üzleti szellemű vállalati birodalmát jócskán uralja a pénz logikája, a képlet mégsem olyan egyszerű, hogy ők lettek volna a szegény művészberek szívtelen kizsákmányolói. A dolgot jól összefoglalja egy Heckenast Gusztávról szóló, újabb keletű konklúzió: „Többen úgy vélik, hogy »az üzleties szellem« sokszor felülkerekedett íróihoz fűződő viszonyában, és csupán józan megfontolás vezette, mikor szerződést kötött velük. A fennmaradt levelezések hangneme azonban jórészt túlmutat az író–kiadó-viszonyon.” Kisfaludy Sándor például többször barátilag panaszodik neki a cenzúra miatt, de Arany János is mindig tudja, mikor fordulhat kölcsönért kiadójához. Ő maga is figyelemmel kíséri kliensei sorsát. A „jó kereskedő” tehát párhuzamosan élt az „atyai kiadóval”, egyfajta „összetett érzelmi viszonyban”.⁹² Párhuzamként lehetetlen itt nem utalni az Aurora-kurátorok, illetve Kisfaludy Károly kezdeti „érzelmi-atyai” viszonyára, a megállapodások tiszta, sőt baráti jellegére (vö. *clara pacta, boni amici*). A „feudálisnak” titulált finanszírozás pedig éppenséggel Heckenast felé látszik folytonosnak, mindenféle anakronizmus nélkül.

Az Aurora-pör mint markáns *ősjelenet* jól szemlélteti, hogy amit a szerzők saját magukról, a saját fontosságukról állítottak, hogyan válik piaci tényezővé, s egyben dominánssá az irodalmi eszmék piacán is, egy olyan szerzőfogalmat kanonizálva, amelynek esetében az irodalmi műalkotás (úgy is mint éves sokszerzős szépirodalmi almanach) inkább szellemi, mint technikai folyamat eredményeként mutatkozik meg, létrehozója és jogos birtokosa pedig leginkább és elsősorban írója („megszerkesztetője”), és csak utána kiadója, nyomdása, forgalmazója.⁹³ Pedig a költőinek szánt, az úgynevezett *esztétikai idealizmus*⁹⁴ látásmódját megelőlegező bajzai kérdés, hogy kié az árusítható műalkotás: azé aki materiális megvalósulását eszközli vagy aki zsenyszerű „elméjét” adja hozzá, abban a kultúratudományi illetőségű kontextusban válaszolható meg leginkább (akkor is és most is), mely szerint a kettő – mint már az előbbieken is leszögeztük – értelmezhetetlen egymás nélkül. A műalkotás olyan *hibrid*, amely nem csupán a szerző kreatív szellemi teljesítménye, hanem a mindenkori kulturális-technikai környezet műterméke is.

A Tizek Társaságának tagjai esztétikai autonómiájuk harcos kinyilvánítása mellett törekedtek saját gazdasági erejük felmérésére és érvényesítésére, figyelmeztet a

⁹¹ Bővebben lásd LIPTÁK, *i. m.*, 49, 105.

⁹² *Uo.*, 128.

⁹³ T. SZABÓ, *i. m.*, 572, 575.

⁹⁴ Az „esztétikai idealizmus” az esztétikai tapasztalat önértékébe, lényegi médiumfüggetlenségébe és a szellemi szféra absztrakt önállóságába vetett hit. Kritizálói az elvont irodalmiság definíciós kísérletei helyett az olvasás anyagi, testi vagy éppen technológiai összetevőit hangsúlyozzák. Bővebben: MOLNÁR Gábor Tamás, *Az irodalomtanítás elméleti problémái a digitális médiumok korában: Vitairat – Fűzfa Balázs Mentés másként című könyve kapcsán = Szakpedagógiai körkép I.: Anyanyelv- és irodalompedagógiai tanulmányok*, szerk. ANTALNÉ SZABÓ Ágnes, LACZKÓ Krisztina, RAÁTZ Judit, Bp., ELTE, 2015, 163. http://metodika.btk.elte.hu/file/TAMOP_BTK_BMK_2.pdf (Letöltés ideje: 2021. június 21.)

szakmai kommentár,⁹⁵ s bár ez esetben már 1847-ben vagyunk, megint csak nem nehéz észlelni a korrelációt a Bajza-pörökkel. A lényeg ráadásul – úgy tetszik – éppen abban a belátásban áll, hogy bizonyos hatalomvezérelt irodalom-gazdasági képletek mennyire azonosak tudnak lenni az Aurora idején és évtizedekkel később is. Margócsy István Petőfi-monográfiájában a Tizek Társasága kapcsán, az előzőekhez hasonlóan, tudatos konkurenciaharcokról, pártalapításokról, markáns csoporttudatról, küzdőtérrel beszél.⁹⁶ Ám nem csupán itt rajzolódnak ki az egyértelmű korrelációk a Petőfi- és Bajza-korszak között.

Mint Margócsy kifejti, Petőfi működésének alapja az állandó részvétel, a pillanatnyi szünet nélkül való jelenlét (a Bajzáé is). Attól a pillanattól kezdve, hogy Petőfi mint segédszerkesztő letelepedik Pesten és elkezd kiépíteni saját pozícióit az irodalmi életben, tevékenysége folyamatosan az irodalmi nyilvánosság előtt zajlik, vagy tőle származó, vagy róla szóló írások tükrében (Bajzánál is). Petőfi stratégiája a folyamatos figyelemfelhívás, a már-már agresszív *önreklám* (a Bajzáé is). Folyamatosan „kiprovokálja”, hogy róla legyen szó, akár kihívóan, időnként megbotránkoztatóan szokatlan „személyességével, őszinteségével” (Bajza is). Az állandó *önfelhajtás* mellett további alapjellemző Petőfinél, hogy *eseménygenerátor*: mindenkivel hajlandó sajtópolémiába keveredni. Alighanem azért is olyan élesek és sokszor nyerseks a kritikákra adott válaszai, hogy hergeljék az irodalmi nyilvánosságot. Mindig mindent máshonnan nézni, egyéniesíteni, mindig progresszívnek mutatkozni: a cél a fogyasztói figyelem felkeltése (a Bajzáé is). Margócsy hangsúlyozza Petőfi jogérzékét, amennyiben íróként olyan „jogalany”, aki vehemensen és szakadatlanul figyeli a jussait; olyan figura, aki saját jogosítványait folyamatosan érvényesíteni akarja és tudja (Bajza is). Petőfi egyik jellemző védjegye az összetéveszthetlenség, az egyértelmű azonosíthatóság (a Bajzáé is).⁹⁷

Mindemellett ugyanakkor Margócsy arról is beszél, hogy „az a később uralkodóvá vált gesztusrendszer, mely az irodalmi életet elsősorban az éles konkurenciaharc tereként fogja fel, s a különböző intézményeket és fórumokat az egyes versengő irodalmi irányzatok hadállásaként állítja be, alighanem itt, a negyvenes években érte el először modern kiteljesedését”.⁹⁸ Nos, úgy tűnik, mindehhez nyugodtan hozzátehetjük: és Bajzáékkal körvonalazódott markánsan először. Petőfi bekerülése a pesti irodalom centrumába lényegében hitelből megy végbe; első kötetének finanszírozása nem mecénási ajándék, hanem polgári, megelőlegezett kölcsön alapján történik⁹⁹ – ez megint csak kísértetiesen hasonlít az Aurora-történetre, itt inkább Kisfaludy, mint Bajza vonatkozásában. Petőfi mint „irodalmi iparlovag”, mint mind jogi, mind anyagi értelemben vett „self-made-man” a reformkori magyar „polgári fejlődésnek” az egyik

⁹⁵ HITES, *Magyar irodalom a 19. században, i. m.*, 665.

⁹⁶ MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999, 64–65.

⁹⁷ *Uo.*, 53–66.

⁹⁸ *Uo.*, 67.

⁹⁹ *Uo.*, 71.

legrokonszenvesebb modelljét állította elő – értékel Margócsy.¹⁰⁰ E ponton pedig a Bajza- és Petőfi-féle hatalomtechnikai, gazdasági-érdekérvényesítő stratégiákat, kontextusokat összekötő analogizálás véget is ér – amennyiben Bajza „modellje” bizonyosan nem a legrokonszenvesebb.

Bajza lelke

Közhely, hogy mégoly gazdagon archivált szöveges anyagból is igen bajos pszichológiai profilt készíteni. Itt profilozásról szó sem lehet, az mégis érdekes és beszédes tud lenni, hogy – az önleírásokat és a kortársak leírásait most háttérbe szorítva – az eddigi szekunder irodalom miféle „Bajza-pszichét” állít elénk. Többek között azért, mert igencsak úgy tűnik, hogy a szóba hozott pöröknek egytől egyig kritikus faktora ez az egyéni személyiségdimenzió. Korompay H. János, aki maga is hangsúlyozza, hogy a magyarázó lélektaniség milyen veszélyes tud lenni, példaszerű korrektséggel beszél Bajza kapcsán „összetett személyiségről”, akinél mindazonáltal „a külső retenthetetlenség belső gyengeségeket takar el a közönség elől”.¹⁰¹ A „szerkesztő magatartásának rekonstrukciójáról” beszélni módszertanilag azért kifejező Korompay részéről, mert finoman reflektál a szövegesülve fennmaradó *mondás* és a múlt ködébe vesző *cselekedet* létmódjainak különbözőségeire. Mindenesetre fontosnak tartja kiemelni, hogy Bajza „félelmetes” hírű közszereplő, akinek számos fontos gesztusa igencsak teátrális.¹⁰² Ő is nyomatékosítja, hogy Bajza az emberekkel és nem a szövegekkel való konfrontálódás gyakorlatát követi, alapmetaforájaként pedig a párbajt (a dühöt, illetve a másik megsebzését) azonosítja.¹⁰³ Hangsúlyozza, hogy a Kritikai Lapok egyik deklarált célja, hogy „agyon fogjuk verni mind ezeket a huncfutokat”,¹⁰⁴ de a későbbi, negyvenes évekbeli Athenaeum folyóirat szerkesztésének korszakát is az jellemzi meglátása szerint, hogy a saját periodika biztosította megélhetés a tudatosan szított polémiák számától és intenzitásától függött, az Athenaeummal történő 1843-as szakítás gondolata pedig bár a retorika szintjén a „küldetés bevezetésének” érzetével közvetítődik Bajza részéről, voltaképpen az előfizetők csökkenéséből adódó anyagi gondokhoz köthető.¹⁰⁵ A szenttelen bírói szerep, a „harag és részrehajlás nélkül” (*sine ira et studio*) éthosza, a kérlelhetetlen és kemény kritika maximái a maguk

¹⁰⁰ *Uo.*, 73.

¹⁰¹ KOROMPAY, *i. m.*, 22.

¹⁰² 1828-as dilemmáját például – mely abban áll, hogy felhagyjon-e az akkor még nem kifizetődő irodalmi próbálkozásokkal konkrét szakmája, az ügyvédség melletti végső elköteleződéssel – Bajza úgy fogalmazza meg (felettébb érzékenyítően), hogy a literatúrától megválni a pénz miatt olyan, mint „a szeretett leánytól” megválni. Bajza József – Toldy Ferencnek, Pásztó, Pest, 1828. szeptember 26. Idézi: KOROMPAY, *i. m.*, 23.

¹⁰³ *Uo.*, 22.

¹⁰⁴ Bajza József – Toldy Ferencnek, 1829. augusztus 24. Idézi: KOROMPAY, *i. m.*, 21.

¹⁰⁵ *Uo.*, 15, 24.

rejtett módján igenis heves, elragadtatott intenciók Bajzánál,¹⁰⁶ a szenvtelen nyugalom tehát „gonosz nyugalom”, amelyet például Kazinczy felismer, és irtózik is tőle.¹⁰⁷

Tóth Dezső, nem meglepő módon, máshogyan szemléli a bajzai lélektant. Kiindulópontja az az ellentét, amely Bajza vidéki pátriájának szűkössége és Pest páratlansága között feszül, s amely tátongó különbség egy életre elkötelezi Bajzát az utóbbi mellett: soha többé nem akarja feladni a várost, miután odakerül.¹⁰⁸ Az antik történelem nagy példáin önmagát heroikussá nevelő karakter példája, a „hivatássejtő készülődés az eljövendő nagy harcokra” már ifjú korában kialakul benne e narratíva szerint, vagyis egyfajta „antik mintájú polgári heroizmus” válik itt Bajza vezérlő elvévé.¹⁰⁹ Jogon csi-szolódott éles, lényeglátó elme, önmagát páratlan logikai világossággal kifejezni tudó stílus jellemzi. Szelleme gyakorta van vadul „átihtelve” a szabad gondolkodástól, „megátalkodott republikánus”, akit az „igazság részrehajthatatlan szeretete” hajt.¹¹⁰ Ugyanakkor folyton kétségek gyötrik, hogy a „polgári világban” viszi-e valamire, jelleme sokszor embergyűlöletbe fordul, fanatikus, kérlelhetetlen bírāja önmagának is, érvelése pedig a logika tisztaságán túl „beképzeltséggel határos biztonságerzetet” is mutat.¹¹¹ Bajza „személyeskedésekkel vegyes” korszaka programszerűen vállalt pörök sora, melyet aztán a „polgárosodás” jegyében lezár (vagyis a „pörlekedés” azért még Tóth Dezső szemében sem éppen polgári), a Kritikai Lapok időszakában mindazonáltal még jócskán az „elrezzentő kritika” híve.¹¹² A legbeszédesebb összefüggés ugyanakkor itt talán ez: a „szűkös anyagi helyzet keserűsége” a húszas évek végén, „jó időben” találkozott a „literatúrai lehetőséggel”.¹¹³

Fenyő István szintén egy kettősségből indul ki, a „taszítás-ráhatás” dialektikájából: Bajza édesapja még *homo novus*, vagyis friss nemes, amely rétegtől Bajza ösztönösen függetlenné akar válni, éppen azért, mert belülről látja. A vad és műveletlen testvérek kiváltképp meggyűlöltetik vele ezt a „provinciális újnemesi” életformát, amelytől Bajza minden eszközzel távolságot próbál tartani amint lehetősége van rá, még úgy is, hogy kezdetben Pesten „kínosan” szegényen él.¹¹⁴ Város és vidék, polgári és feudális életforma kontrasztja mindvégig Bajza viszonyítási pontja, gondolkodásában pedig ennek jegyében kezdettől fogva elkülönül mindenfajta társadalmi tekintélyelvűségtől.¹¹⁵ Az egyetemista Toldy és Bajza „telve vannak a türelmetlenség érzetével”, bár

¹⁰⁶ Vö. FEKETE, „Az éjjel’ titkaiba leplezett areopagusi tribunal”, i. m., 327.

¹⁰⁷ T. ERDÉLYI, i. m., 637.

¹⁰⁸ TÓTH, i. m., 8–9.

¹⁰⁹ Uo., 10, 12.

¹¹⁰ Uo., 11, 13, 16.

¹¹¹ Uo., 9–11.

¹¹² Uo., 17–18.

¹¹³ Uo., 14.

¹¹⁴ FENYŐ, *Az irodalom reszpublikájáért*, i. m., 359–360.

¹¹⁵ FENYŐ, *Bajza József politikai értékvilága*, i. m., 515. Vö.: A jurátusi éve alatt megtapasztalt országgyűlési élmények hatására az ellenzékiesség „életelemévé” válik, mint a „levegő”. Uo.

olykor még Toldynak is sok Bajza szenvedélyessége,¹¹⁶ sőt nem egyszer inti nagyobb szerénységre is.¹¹⁷ Ugyanakkor T. Erdélyi Ilona úgy fogalmaz, hogy magát Toldyt is Bajza „formálja” leginkább, kettejük közül ő az „igazi stratégia”.¹¹⁸

Bajza „aggálytalan élessége”, „megsemmisítő” tónusa, csak az ügyre tekintő „megvesztegethetetlensége” mindazonáltal egy új korszak „jelzőtüze”, melynek eseményei során Bajza ellenfelei állításait sorozatosan „összeveti az igazsággal” – fogalmaz Fenyő.¹¹⁹ Számára az irodalom ideálvilága „harciszféra” a közvetlen társadalmi realitás ellenében, ahol a „feudális közéletiség” szabályai érvényüket veszítik.¹²⁰ Bajza északultúszával és haladáseszmenyével a felvilágosodásnak is hű utódja, miközben szabadságideája és egyéniségelve a romantika képviselőjévé is avatja egyben.¹²¹

Bajza apja tehát *homo novus*, de azt lehet mondani, hogy tulajdonképpen a fia is az. Első generációs, „nincstelen értelmiségi” (Fenyő), egyfajta „kulturális betelepülő” a nagyvárosban, aki felméri a terepet és a helyzetet, és meglátja benne önmaga kibontakoztatásának adott távlatú és minőségű lehetőségeit, amelybe belefér, hogy a másikat – még ha jelképesen is, ám a verbális agresszió minden erejével (*per vim*), egyfajta plebejus dühvel, sőt a nyelvi *executio* radikalitásával – „zúzzuk” és „agyonverjük”. Bajza valóban a felvilágosodás embere, valóban „megátalkodott” aufklärer, amennyiben valóságos jakobinus, abban az átvitt szótári értelemben, hogy radikálisan egyenlőségpárti, a „homo novusok” minden, irigységet sem nélkülöző, kompenzatórikus kisebbségi komplexusával, ám ezzel együtt ügyes tanultsággal is a *ráció*, a kulturális *köztársaság* jelszavaira hivatkozva (amelyekben esetlegesen még őszintén hisz is). Bár csak az „írók reszpublikáján” *belülre* pozicionálja az egyenlőség világát tüzes cikkeiben – hisz jó realitásérzéke van –, azt a világot egészen magának akarja. Plasztikus élvezettel leckézteti a grófot, a „jakobinusok” minden haragos göggyével, folyamatosan apellálva az elégedetlenség kinyilvánításának, a kritikának, a „nép morgásának” jogára (*jus murmurandi*), hogy „grófoknak szolgáljon tanulságul”: hogy az ügy *precedens* értékű legyen. Amikor a szakirodalomban előkerül az 1848-at idéző „forradalmi hang”,¹²² a már már Petőfit idéző republikánus erkölcsi kényesség és öntudat vonatkozása Bajza vita-iratait illetően,¹²³ annak, úgy tűnik, ez az általános szociokulturális és egyéni-életkori

¹¹⁶ FÁBRI, *i. m.*, 409, 462.

¹¹⁷ „[O]ly formán szólász, mintha felvigyázó volnál a literatúrában” – figyelmeztetgeti olykor. Toldy Ferenc – Bajza Józsefnek, Párizs, 1830. május 29. Idézi: KOROMPAY, *i. m.*, 22. (Kettejük, mondjuk így, változatos viszonyát kiválóan tükrözi kiadott levelezésük. Erről kicsivel bővebben: BODROGI Ferenc Máté, *Az Aurora-kör témájának forráskritikai lehetőségeihez: A bor és a kör*, ItK, 2017/2, 192.)

¹¹⁸ T. ERDÉLYI, *i. m.*, 637–638.

¹¹⁹ FENYŐ, *Az irodalom reszpublikájáért*, *i. m.*, 372.

¹²⁰ FENYŐ, *Bajza József politikai értékvilága*, *i. m.*, 516.

¹²¹ TÓTH, *i. m.*, 24; FENYŐ, *Bajza József politikai értékvilága*, *i. m.*, 516.

¹²² „Híres felkiáltásban már valami érződik 1848 forradalmas zúgásából.” FENYŐ, *Bajza József politikai értékvilága*, *i. m.*, 518. (Vö. még VADERNA Gábor értékelésével: „szinte forradalmi hang”. VADERNA, *i. m.*, 342.)

¹²³ TÓTH, *i. m.*, 27.

lélektani szituativitás a legfőbb motiválója.¹²⁴ A felnőttkorba lépő, önmagát nagyon is komolyan vevő, erősen nélkülöző, ám helyzetbe kerülő, messziről jött első generációs értelmiségi fiatalember demagóg érdekérvényesítése, mely önmagával szemben nem túri az „arisztokrata iróniát”, s mely alapjaiban és eleve kötődik a *pénz* és a *kenyér* gazdasági motívumaihoz: megélni mindebből, *self made man* módjára. Mindez pedig arra enged következtetni, hogy bizonyos szempontból nagyon is polgári mindaz, amit Bajza tesz, bizonyos tekintetben viszont nagyon nem az.

Mérlegen a valóság

Bajza *ideális közönséget* toboroz. Tematizál, diskurzusokat gyárt, s közben egész kis „médiabirodalmat” alakít ki szövetségeseivel.¹²⁵ E stratégia nem csupán arra hivatott, hogy az eladott példányszámokból megéljenek, hanem hogy biztosítsa kulturális térfoglalásaikat lépésről lépésre (mely lépéseket aztán a szakma az irodalomtörténet egy-egy fontos állomásának tekint), s hogy közvetítse az ő realitásukat.¹²⁶ Valamint, hogy afféle rendhagyó *valóságpróbák* (reality testing) egészen tudatosan megtervezett sorozatainak segítségével folyamatosan tesztelgesse is szándék szerint egyre növekvő táborukat (felvevőpiacukat) ebben a valóságban.¹²⁷ Az ész nevében, az *igazság*

¹²⁴ Nem véletlen, hogy Dessewffy József is elsősorban Bajza ifjonti hevületét figurázza ki neki szóló pamfletjében, már a címadással is: *Az országszerte ösméretes fiatal tudós Zajbaj Úrhoz, egy csupán józan eszű, ősz hajú, békét szerető tudatlan* [Pest, 1830, különnyomat]. Mindezek tükrében kevésbé értünk egyet azzal a nagyon is méltányos állásponttal, miszerint Bajza a *Respublica Litteraria* neohumanista képzetét modernizálta volna egy felvilágosult antropológiai gondolkodásmód keretében, a modern nyilvánosság szellemében (vö. VADERNA, *i. m.*, 340.). Sokkal inkább *kisajátította* ezt a premodern (!), ám ekkor még aktívan a kulturális emlékezetben élő, szép hagyományú képzetkört, privát céljaira, ön- és csapatépítésre használva fel. Adódna a lehetőség, hogy Dirk van Miert koncepcióját alkalmazzuk Bajzáéra, miszerint e hagyomány 19. századi, korszerű változata a *Republic of Belles-Lettres*, tehát egyfajta, immár „szépirodalmi/belletrista” közösség (vö. Dirk van MIERT, *What was the Republic of Letters? A brief introduction to a long history*, Groniek, 2014/5, 278–279.). Ám ennek ismérvei kevésbé meggyőzően korrelálnak Bajza speciálisan helyzeti fogalomkezelésével, s annak specifikus (magán)céljaival.

¹²⁵ Vö. TÓTH, *i. m.*, 15.

¹²⁶ Az úgynevezett *párhuzamos világok*, valamint a *vágy* és a *hatalom* nyelvi működésmódjainak effektusai itt egyébként is a posztmodern elméleteket megszégyenítő relevanciával állnak elő.

¹²⁷ A „valóságpróba” (*reality testing*) a pszichológiában az a képesség, amely lehetővé teszi, hogy megkülönböztessük a nem-valóságost (a fantáziákat, a múltbeli emlékeket, a gondolatkísérleteket) az „aktuális” valóság reprezentációitól, vagyis azoktól a mentális reprezentációktól, amelyek elsősorban az érzékelésből keletkeznek. A „valóságos” és a „nem-valóságos” megkülönböztetésének képessége fejlődés és gyakorlás kérdése; az éjszakai álmok történések közben nincsenek valóságvizsgálatnak alávetve, az álmodozás viszont magán viseli a valótlanság „pecsétjét”. (Joseph SANDLER, Humberto NAGERA, *Aspects of the metapsychology of fantasy*, *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1963/1, 159–194.) Az úgynevezett *kognitív térképek* magukba foglalják mindazokat a nézeteinket, amelyek arra vonatkoznak, hogy kik vagyunk, mi fontos a számunkra, illetve azt, hogy hogyan, milyen eséllyel küzdhetünk meg azokkal a helyzetekkel, amelyekkel az élet szembesít. A viszonyulási mintázatok, amelyek alapján alkalmazkodunk, ugyanúgy sematizáltak, mint ahogy a térképek is. Amikor megfogalmazunk egy hipotézist arra

nevében, a *respublica* nevében. Ezért az *opinio publica* „szüntelen tanúul hívása”, a „lehető legnagyobb nyilvánosság” tudatos keresése, s hogy folyamatosan a publikum nevében beszélnek.¹²⁸ Ez hozza létre azt a *beszédközösséget* (discourse community), amely végül meghódítja számukra az akadémiai magasságokat is.¹²⁹ S ez magyarázza azt a retorikailag mozgósító (*movere*) bajzai írásmódot, amely hol az „ég felé fordul gúnyos fohászokkal”, hol „vatesként süvölt”¹³⁰ – mindkét esetben a manipulatív véleménybefolyásolás, a delejező hatáskeltés érdekében. Ezek a „pörök” nem bírósági eljárások, szöveganyagok nem „törvényszéki” iratok, mint azt Bajza láttatni szeretné. Nem perek, sokkal inkább pörlekedések, a heves szóváltás, lármás szidás, vagyis a perpatvar, a botrány szótári jelentéstartományában.

Ebben az összefüggésrendszerben ugyanakkor többletjelentőséggel töltődik fel a viták hangneme és minősége is. Az *inszinuációk* (Dávidházi), vagyis a ráfogások, rágalmaszások kigondolt, öngerjesztett dinamikája „csatapiaccá” változtatja folyóirataikat,¹³¹ melyek kapcsán Kölcsey „kegyetlenséget” és „közörjögést” emleget,¹³² de amelytől voltaképpen minden komolyabb vitapartner elképed. Ez utóbbi pedig azért fontos aspektus, mert egyáltalán nem biztos, hogy az elhallgatás Bajzáék utolsó szavának győzelmét jelenti a Conversation-pörben, az Aurora-pörben, vagy éppen a Pyrker-pörben. A választalanság nem az *elhallgatás*, nem az *elnémítás*, hanem az *elhallgatás*, az *elnémulás* mintázatát is kirajzolhatja ugyanis. Mert nem véletlen, hogy Bajza vitairatai után mind Döbrentei, mind Dessewffy, mind Horvát, de még

a helyzetre vonatkozólag, amellyel szembesülünk, hajlamosak vagyunk azt le is ellenőrizni. Ez a kognitív folyamat is valóságpróba. (Robert C. CARSON, James N. BUTCHER, *Abnormal Psychology and Modern Life*, New York, Harper Collins Publisher, 1992.) Hangsúlyozandó, hogy e fogalom Bajza esetén tehát rendhagyóan, mintegy metaforikusan értendő.

¹²⁸ TÓTH, *i. m.*, 26.

¹²⁹ Az egyes szám első és többes szám első személyű névmások észrevétlen felcserélésében rejlik az a retorikai fogás, amely a hallgatóság identitását újból és újból kicseréli a szónokéval. A szövegen kívüli a „valóságos” vagy „aktuális” hallgatóság, ám a rétor hallgatósága mindig fikció is, a szövegen belül, amelyet „ideális” hallgatóságnak nevezhetünk. A szónok tehát egyszerre szólítja meg és teremti meg hallgatóit. Fontos helye van itt a „beszédközösség” (*discourse community*) fogalmának, amelynek elvárásait, igényeit a szónoknak ismernie kell, ám ezeket létre is lehet hozni. (James E. PORTER, *Reading presences in texts: audience as discourse community = Oldspeak/newspeak: Rhetorical transformations*, ed. Charles W. KNEUPPER, Arlington, Texas, Rhetoric Society of America, 1985, 242–251.)

¹³⁰ TÓTH, *i. m.*, 27. Vö. még: „[A Kritikai Lapok Vezérszava] hatásának el nem hanyagolható tényezője volt a megformálás is. Ily erélyes, karakterisztikus hangon, ennyire agitatív, sőt, purifikátori céltudatossággal, eszméltető-mozgósító lendülettel, ugyanakkor áradó személyességgel magyar író a megelőző évtizedekben prózában ritkán szólalt meg.” FENYŐ István, *Az első füzet: A Pyrker- és a Conversationslexikoni pör = A magyar sajtó története, I, i. m.*

¹³¹ Ez Kölcsey minősítése, lásd Kölcsey Ferenc – Bajza Józsefnek, Pozsony, 1833. április 1. KÖLCSEY Ferenc *Levelezése: Válogatás*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Gondolat, 1990, 147. Vö. még: „A Kritikai Lapok éles fegyver lesz a kezükben, rajta keresztül irányítja a triumvirátus [Bajza, Toldy és Vörösmarty] az irodalmi életet. Az új folyóirat a harcra született, ez az éltető eleme.” FENYŐ, *Az Aurora, i. m.*, 101.

¹³² Kölcsey Ferenc – Szemere Pálnak, Cseke, 1832. augusztus 3. KÖLCSEY Ferenc *Minden Munkái, Levelezés, III.*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Balassi, 2011, 67–70.

Kazinczy is a választalanság mellett döntenek, jó eséllyel az efféle „vita” folytathatatlanságának felismerését jelezve.¹³³

Csakúgy, mint a Conversation-ügyben, az Aurora-történetben sem látszik meggyőzően tehát, hogy Bajza olyasféle újdonságokat mondott volna, amit ekkoriban nem tudtak. Semmi sem bizonyítja meggyőzően, hogy megnyerte ezt a pert. Ami viszont biztos, hogy az Aurora mindvégig nagyon fontos számára, ahogy igen fontos volt Kisfaludy Károly számára is, minden anyagi ráfizetés, pénzügyi küszködés ellenére. Mégpedig nagy valószínűséggel azért, mert az Aurora. Hazai Almanach olyan „irodalom-gazdasági” jelentőségre tett szert, szerkesztése olyan *társadalmi tőkét* halmozott fel, amely még ha áttételesen is, de a valamiféleképpen megtérülés reményével kecsegtetett. Ez az eset mintapéldája a *szimbolikus tőke* hasznosulásának gazdaság és hatalom egymást átjáró kölcsönösségében, a *szimbolikus erőszak* kontextusában.¹³⁴ Emellett pedig iskolapéldája annak az összefüggésnek is, miszerint az *autonómia* – még a Bajza-féle világgá kürtölt, csúcsra járatott „autonómia” is – mindig csak *heteronóm* közegek környezetében létezhet valamennyire: minél inkább megvalósulva, annál inkább kiszolgáltatva amazoknak. A szabadság ára tehát a biztonság szertefoszlása és az önerő gyötrelme: a függetlenség éppenséggel a hatalom-gazdasági környezeteknek való hatványozott kitétséget jelenti.¹³⁵

Az illető almanach „pénze” effektíve nem jelentett egzisztenciát, mégis olyan befektetésként adódott, amiért érdemes volt harcolni még annak a Bajzának is, aki ekkoriban már, több hasonló „győztes” pörrel a háta mögött, kezdte uralni a terepet, és ezekben az években már/még realitás volt számára, hogy a literatúrából, pontosabban a fizetőképes olvasókból éljen meg.

¹³³ A Conversation-pör egyik résztvevőjét idézve: „A többit elhallgatom, s csak afelől teszem még bizonyossá a figyelmeztetőt [Bajzát], hogy ennek utána senkinek ellenem szóló koholmányait olvasni s időmet ily nemtelen csatára vesztegetni nem fogom.” CSERNECZKY József, *Bajzának = Tollharcok, i. m.*, 30. Fenyő nézőpontja: „Bajza [...] cikkére nem érkezett válasz. Érvelésének kristálytisztá logikája, igazsága miatt valóban nehéz is lett volna ellenérveket keresni. Horvát és Szemere visszavonulót fújtak.” FENYŐ, *Az Aurora, i. m.*, 103.

¹³⁴ Pierre Bourdieu alapfogalmai kiváltképpen produktívak itt, abban a vonatkozásban, hogy a „társadalmi tőke” többek között a képviselési elv, a közösség nevében történő megszólalás felhajtóerejét biztosítja, míg a „szimbolikus tőke”, „szimbolikus erőszak” a domináns pozícióba kerülők olyan technikáit teszi lehetővé, amelyek a saját szimbolikus produktumokat hathatósan a társadalom többi részére ruházzák, a hatalmi viszonyok újrendezésének folyamatában – olyan immateriális tőkeként, amely anyagi tőkét termel, azzal már eleve kölcsönhatásban.

¹³⁵ *Autonómia és heteronómia* kérdéseiről hasonló összefüggésekben: RÁKAI Orsolya, *A szférák zenéje és a mocskos anyagiak: Az autonóm és heteronóm hierarchia kérdései a 20. század első harmadának hazai irodalmi életében*, *Híd*, 2016/6, 69–71. (E dolgozat testvér tanulmányában mindezt a luhmanni rendszerelmélet nyelvén villantottuk föl. Vö. BODROGI, *Az Aurora, i. m.*) Fenyő István konklúziója – miszerint Bajza „[m]agatartásával gyakorlatilag végérvényesen befejezi az esztétikai közeg autonómmá válását” (FENYŐ, *Az irodalom republikájáért, i. m.*, 372.) – tehát erőteljes árnyalásra szorul.

BODROGI FERENC MÁTÉ
egyetemi adjunktus
DE BTK, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
bodrogi.ferenc@arts.unideb.hu

József Bajza and the Aurora Money
(*The Power-economic Reading of the Aurora Lawsuit and Bajza's Character*)

Abstract: After the death of Károly Kisfaludy, the founder-editor of the ground-breaking literary almanac titled *The Aurora. National Almanac*, the so called Aurora Lawsuit broke out, which aimed to settle the control over the future fate of the publication. The literary consensus so far concluded that the polemics were won by József Bajza, who triumphed over his opponents, furthermore it was him who separated the hitherto confused definitions of author, editor and publisher, as well as the division of the rights of the publisher, author and editor, and he also managed to improve the recognition of the latter. The paper “reinterprets” the Aurora Lawsuit with a more critical view of József Bajza than before. Besides its purpose to prove that there was no superior triumph, it also aims to point out the basic motivation behind the situation, which was not discussed properly before, the aspect of power-financial gain.

Keywords: Aurora, József Bajza, Károly Kisfaludy, Aurora Lawsuit, aesthetic idealism, reality testing, symbolic capital

DOI: [10.37415/studia/2021/3-4/71-98](https://doi.org/10.37415/studia/2021/3-4/71-98).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

